

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ:**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

Η προσχολική εκπαίδευση στην Κύπρο:1878-1914

Ελένη Χατζήκυριάκου

Ιούνιος 2021

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ:
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ**

Η προσχολική εκπαίδευση στην Κύπρο:1878-1914

**Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση του Συμβατικού
μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στην Ιστορία στο Πανεπιστήμιο
Νεάπολις**

Ελένη Χατζήκυριάκου

Ιούνιος 2021

ΣΕΛΙΔΑ ΕΓΚΥΡΟΤΗΤΑΣ

Ονοματεπώνυμο Φοιτητή/Φοιτήτριας:

Ελένη Χατζήκυριάκου

Τίτλος Μεταπτυχιακής Διατριβής:

«Η προσχολική εκπαίδευση στην Κύπρο ,1878-1914»

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για την απόκτηση Συμβατικού μεταπτυχιακού τίτλου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις , στο πρόγραμμα Ιστορίας και εγκρίθηκε στις 3/9/2021 από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Πρώτος επιβλέπων Κυριάκος Ιακωβίδης, Λέκτορας Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος.

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Γιώργος Γεωργή, κοσμήτορας Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος.

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Αικατερίνη Παπαζαχαρία, Λέκτορας Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος.

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Η Ελένη Χατζήκυριάκου, γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο « Η προσχολική εκπαίδευση στην Κύπρο , 1878-1914», αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει, έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Η Δηλώσα

Ελένη Χατζήκυριάκου

Πρόλογος και ευχαριστίες.

Η επιλογή του θέματος της μεταπτυχιακής μου διατριβής , βγήκε αβίαστα μέσα από τα ενδιαφέροντα μου , αφού ως νηπιαγωγός στο επάγγελμα, με ενδιέφερε να ενδιατρίψω σε θέμα που θα μου ήταν χρήσιμο και ωφέλιμο για την επαγγελματική μου συνέχεια.

Κατά τη διάρκεια της συγγραφής της εργασίας μου, είχα την ευκαιρία να επικοινωνήσω με πρώην επιθεωρήτριες μου, με επιστήμονες που είχαν ασχοληθεί με την προσχολική εκπαίδευση, με συγγραφείς στο ίδιο θέμα και να αποκομίσω γνώσεις και εμπειρίες ιδιαίτερα ελκυστικές και ενδιαφέρουσες.

Ιδιαίτερη και καθοριστική ήταν η συμβολή του επιβλέποντα καθηγητή μου, Λέκτορα Κυριάκου Ιακωβίδη, προς τον οποίο εκφράζω τις θερμές μου ευχαριστίες. Μέσα από μια συνεχή επικοινωνία, με προκαθορισμένες συναντήσεις, με ηλεκτρονικά μηνύματα, με τηλεφωνική επικοινωνία με κατεύθυνε και με διόρθωνε ούτως ώστε να καταφέρω να αποπερατώσω τη συγγραφή της μεταπτυχιακής μου διατριβής.

Ξεχωριστά θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου προς τον διευθυντή του μεταπτυχιακού προγράμματος Ιστορίας του πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφου, κοσμήτορα Γεώργιο Γεωργή, που χωρίς τη δική του συμβολή και επιστημονική καθοδήγηση, ιδιαίτερα στις πηγές που έπρεπε να ανατρέξω για υλικό, δεν θα ήταν εφικτό να το κατορθώσω.

Ευχαριστώ και την κ Μαρία Μιχαήλ, υπεύθυνη στο κέντρο ιστορικών μελετών και ερευνών Πάφου, για την άπταιστη εξυπηρέτηση που μου πρόσφερε στις επισκέψεις μου στο Αρχείο εφημερίδων.

Αφιέρωση:

Την μεταπτυχιακή μου διατριβή την αφιερώνω στους αείμνηστους γονείς μου, Χριστοφή Ανδρέου και Κυριακού Παπαγεωργίου που με έμαθαν να έχω υπομονή και αγάπη και να παλεύω γι' αυτό που θέλω να πετύχω.

Στο σύζυγο μου Σάββα που χωρίς τη βοήθεια και συμπαράσταση του δεν θα έβρισκα χρόνο για διάβασμα. Στα παιδιά μου Κυριάκο, Χριστοφή στις γυναίκες τους Δοξούλα και Τώνια και στο μικρό μου γιο τον Άγγελο που έδειχναν κατανόηση για τις ώρες που η μητέρα τους ήταν φοιτήτρια. Ιδιαίτερα το αφιερώνω στο μονάκριβο μου εγγόνι , το Σάββα , για τις ώρες που του στερήσα από το παιχνίδι μας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Βιβλιογραφική επισκόπηση.....	8-12
Ερευνητικά ζητούμενα	12- 16
Λόγοι που οδήγησαν στην ίδρυση νηπιαγωγείων .Τα πρώτα νηπιαγωγεία κατά την περίοδο 1878-1914	16-24
Εξετάσεις – Μαθήματα	24- 28
Μέθοδοι – εκπαιδευτικά συστήματα που εφαρμόστηκαν.....	28-30
Χορηγοί των νηπιαγωγείων κατά την συγκεκριμένη περίοδο.....	30-34
Μεγάλες μορφές της Προσχολικής Εκπαίδευσης.....	34-40
Συμπεράσματα.....	41-42
Χρονολόγιο λειτουργίας νηπιαγωγείων.....	43-44
Βιβλιογραφία.....	45-47

Βιβλιογραφική επισκόπηση

Η προσχολική εκπαίδευση είναι η σχολική περίοδος που θέτει τις βάσεις για την ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας των παιδιών και λαμβάνοντας υπόψη την μοναδικότητα της ξεχωριστής αυτής περιόδου και την εξαιρετική σημασία για το παιδί, αξίζει να γίνει αντικείμενο έρευνας για να διαφανεί η σημασία που δόθηκε στον πιο πάνω θεσμό και αν η πολιτεία αντιμετώπισε με την πρέπουσα σημασία την ηλικία αυτή αφότου ξεκίνησε η συστηματική δημοτική εκπαίδευση.

Συγκεκριμένα επί Αγγλοκρατίας ,την περίοδο 1878-1914, οι βιβλιογραφικές αναφορές για την προσχολική εκπαίδευση ή την εκπαίδευση των νηπίων όπως αναγραφόταν, είναι ελάχιστες ,ενώ συναντάς ως επί το πλείστο πηγές που αναφέρονται στις άλλες βαθμίδες εκπαίδευσης. Σε πρωτογενείς πηγές όπως είναι ο τύπος της εποχής ,μπορείς να εκμαιεύσεις όμως πολλές πληροφορίες.

Στο βιβλίο του Ανδρέα Π. Πολυδώρου¹, πρώην καθηγητή της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Κύπρου και επιθεωρητή δημοτικής εκπαίδευσης ,με θέμα « η ανάπτυξη της δημοτικής εκπαίδευσης στην Κύπρο 1830- 1994 » σε κεφάλαιο που αναφέρεται στην προδημοτική εκπαίδευση , μας πληροφορεί ότι παρόλο που κατά τα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας παρατηρήθηκε ανάπτυξη αυτού του θεσμού και επιχορήγηση από μέρους της κυβέρνησης, στην πορεία και συγκεκριμένα μετά το 1931 ,σταμάτησε οποιαδήποτε ανάπτυξη και επέκταση της προσχολικής εκπαίδευσης από μέρους της κυβέρνησης για οικονομικούς λόγους, με αποτέλεσμα να κλείσουν όλα τα κυβερνητικά νηπιαγωγεία.

Σύμφωνα με τον κ. Πολυδώρου , το πρώτο νηπιαγωγείο στην Κύπρο λειτούργησε το 1903 από τις νηπιαγωγούς ,αδερφές Κλειώ και Δωροθέα Κυριακίδου στη Λεμεσό. Οι αδερφές αυτές σπούδασαν στη Σχολή νηπιαγωγών της Αικατερίνης Λασκαρίδου στην Αθήνα και διδάχθηκαν τη μέθοδο Froebel. Σε έκθεση της κυβέρνησης και συγκεκριμένα για τη χρονιά 1904-1905 (Cyprus, 1905:21) αναφέρεται σε αυτό το νηπιαγωγείο υπερθεματίζοντας τη δουλειά του και προωθώντας το ως παράδειγμα για μίμηση. Το νηπιαγωγείο αυτό αναγκάστηκε να κλείσει για οικονομικούς λόγους αφού δεν είχαν καμιά κρατική στήριξη, το 1908 και επαναλειτούργησε το 1915 με την ονομασία νηπιαγωγείο Λεμεσού.

¹ Ανδρέας Π. Πολυδώρου, *Η ανάπτυξη της Δημοτικής Εκπαίδευσης στην Κύπρο 1830-1994*, ,Λευκωσία 1995, σ. 170- 180

Για τη χρονική περίοδο (1878-1914) έχει ακόμη μια αναφορά στο βιβλίο του κ. Πολυδώρου για την προδημοτική εκπαίδευση ,που αναφέρεται στην έκθεση για την εκπαίδευση στη Κύπρο , που έγινε από τους Άγγλους εμπειρογνώμονες J.F.Talbot και F.W.Cape, οι οποίοι επισημαίνουν την έλλειψη της ξεχωριστής εκπαίδευσης των παιδιών κάτω από οκτώ χρονών στην Κύπρο, αφού μόνο με ιδιωτική πρωτοβουλία λειτουργούν δύο νηπιαγωγεία στη Λευκωσία και ένα στη Λάρνακα.

Θα ανέμενε κάποιος , διαβάζοντας τον τίτλο του βιβλίου του κ. Κώστα Γ. Ιεροκηπιώτη² « η Ελληνική εκπαίδευση στην επαρχία Πάφου (1878-1960), ότι μελετώντας το βιβλίο θα συναντούσε στοιχεία και πληροφορίες και για την προσχολική εκπαίδευση στην Πάφο. Δυστυχώς όμως για την περίοδο της εργασίας μου ούτε μια αναφορά δεν γίνεται για την εκπαίδευση των παιδιών πριν τη φοίτηση τους στο δημοτικό σχολείο, ενώ αντικείμενο της συγγραφής του είναι οι επόμενες βαθμίδες της εκπαίδευσης.

Αξιοσημείωτο είναι η ανάγνωση από το βιβλίο του Παναγιώτη Περσιάνη και Πολύβιου Πολυβίου³, στην αναφορά του νόμου επί Αγγλοκρατίας ΒΤΜΘ' της 3ης Σεπτεμβρίου 1895, όπου στο άρθρο 1 αναφέρεται και στην εκπαίδευση των νηπιαγωγείων ,αφού τονίζει ότι εκτός από τα νηπιαγωγεία λειτουργούν σχολεία δύο κατηγοριών , τα κοινά δημοτικά και τα πλήρη δημοτικά που προσφέρουν ηθική και θρησκευτική μόρφωση στα παιδιά και στοιχειώδεις γνώσεις .Στα νηπιαγωγεία συνεχίζει η νομοθεσία ,φοιτούν παιδιά μέχρι την ηλικία των έξι χρονών ενώ στα σχολεία των άλλων δύο κατηγοριών από την ηλικία των επτά χρονών. Στο δε άρθρο 2 ενημερώνει ότι οι παιδικές ασχολίες και οι επιμορφωτικές ασκήσεις στο νηπιαγωγείο ορίζονται από διάταγμα, ενώ στο άρθρο 3 που πάλι αναφέρεται στα νηπιαγωγεία ,αναφέρει ότι τα νηπιαγωγεία δημιουργούνται από ιδιώτες με άδεια του υπουργείου της δημόσιας εκπαίδευσης και διδάσκουν δασκάλες με αναγνωρισμένο πτυχίο.

Σε ένα άλλο κεφάλαιο του πιο πάνω βιβλίου , που αναφέρεται στα αναλυτικά και ωρολόγια προγράμματα επί Αγγλοκρατίας, οι συγγραφείς παίρνουν πληροφορίες από την έκθεση του J.Spencer,που διορίστηκε επιθεωρητής των σχολείων το 1880. Σε ένα απόσπασμα της έκθεσης του που υπέβαλε στον ύπατο αρμοστή μετά την επιθεώρηση του στα χριστιανικά σχολεία, μας κατατοπίζει ότι τα κορίτσια που φοιτούσαν στο σχολείο ήταν πολύ μικρά δηλ. του νηπιαγωγείου γιατί οι γονείς δεν εμπιστεύονταν να έχουν δασκάλους τα μεγαλύτερα κορίτσια

² Κώστας Γ. Ιεροκηπιώτης ,*Η Ελληνική εκπαίδευση στην επαρχία Πάφου (1876-1960), Συμβολή στην ιστορία της εκπαίδευσης της Κύπρου*, Λευκωσία 2004, σ.39-42

³ Παναγιώτης Περσιάνης, Πολύβιος Πολυβίου, *Ιστορία της εκπαίδευσης στην Κύπρο*, κείμενα και πηγές, Λευκωσία 1992,σ. 73,112-113

γι' αυτό επιβαλλόταν η ίδρυση παρθεναγωγείου. Συνεχίζοντας την έκθεση του ο Spencer ,κάνει ειδική μνεία στο πρόγραμμα των παιδιών της νηπιακής ηλικίας για τα οποία εκφράζει οίκτο για τον τρόπο που τα δίδασκαν, αφού τα καταπονούσαν όρθια μπροστά στον αλφαβητικό πίνακα με ένα μεγαλύτερο παιδί να διαβάσει τα γράμματα ή τις συλλαβές ή τις λέξεις και αυτά έπρεπε να τα επαναλαμβάνουν και να τα αναγνωρίζουν. Έπειτα εναλλασσόταν ο αλφαβητικός πίνακας με τον αριθμητικό πίνακα. Διερωτάται ο επιθεωρητής Spencer ως κατά πόσο έπρεπε να υπάρχει ένα αρμόδιο πρόσωπο με μια εικόνα ή μια ιστορία ή με κάτι χαρούμενο να απασχολήσει τα παιδιά αυτά;

Στο βιβλίο του Κλεόβουλου Μυριανθόπουλου ⁴δεν γίνεται ουσιαστική αναφορά για την εκπαίδευση των παιδιών στα νηπιαγωγεία τη συγκεκριμένη περίοδο γιατί φαίνεται δεν είχαν επαρκή στοιχεία. Σε κεφάλαιο του σχετικά με τις κοινοτικές και ιδιωτικές σχολές πόλεων κωμοπόλεων και χωριών, αναφέρεται και στα νηπιαγωγεία της Κύπρου και δίνει τις ελάχιστες πληροφορίες και ο Μυριανθόπουλος, ότι το πρώτο νηπιαγωγείο στην Κύπρο ιδρύθηκε στη Λεμεσό το 1903 από τις νηπιαγωγούς Δωροθέα Ηλιάδου και Κλειώ Κυριακίδου, αριστούχους απόφοιτους του διδασκαλείου Αθηνών. Το 1908 αναγκάστηκε να κλείσει εξ αιτίας της έλλειψης οικονομικών πόρων, ενώ επανιδρύθηκε το 1915 υπό τη διεύθυνση της Κλειώς Κυριακίδου και στεγάστηκε στο κτήριο που ανεγέρθηκε με δαπάνες του Γενέθλιου Μιτέλλα παρά το παρθεναγωγείο.

Μια άλλη πληροφορία που μας δίνει ο Μυριανθόπουλος είναι για την έκθεση που είχαν κάνει οι δύο Άγγλοι εμπειρογνώμονες, ο Τάλποτ και Κέηπ ,όταν τους κάλεσε η κυβέρνηση για να μελετήσουν την εκπαιδευτική κατάσταση της Κύπρου το 1913. Αφού κατέγραψαν διάφορα για βελτίωση σχετικά με τα κτήρια και τον εξοπλισμό των σχολείων , την μισθοδοσία των δασκάλων, εισηγήθηκαν και τον σχηματισμό νηπιαγωγείων. Οι ίδιοι στην έκθεση του 2014, δίνουν μια καλή εικόνα για το παρθεναγωγείο Φανερωμένης και αναφέρουν ότι παρέχεται εκπαίδευση σε κορίτσια ηλικίας τεσσάρων μέχρι δεκαέξι χρονών , συμπεριλαμβανομένου και του νηπιαγωγείου.

Σε κεφάλαιο του που αναφέρεται στους ευεργέτες και δωρητές για τα εκπαιδευτήρια της Λευκωσίας, ονομάζει τον Χριστόδουλο Παπαδόπουλο, αδερφό του Αρχιεπισκόπου Κυρίλλου Β', που γεννήθηκε στον Πρόδρομο το 1850 ότι άφησε στη διαθήκη του 500 λίρες για την ίδρυση νηπιαγωγείου στη Λευκωσία και το ενοίκιο από την οικία του να διατίθεται για τα άπορα παιδιά του νηπιαγωγείου. Άλλος ευεργέτης για τα νηπιαγωγεία ,όπως ο Χρυσάνθος Ι.

⁴.Μυριανθόπουλου ο.π.,σ. 66-68,202-203,264,

Ευαγγελίδης, άφησε στην διαθήκη του να διατίθενται οι τόκοι από τις μετοχές της τράπεζας Κύπρου , για τα άπορα παιδιά των νηπιαγωγείων και ο Χαράλαμπος Μαραθεύτης ,αδερφός και αυτός του Αρχιεπισκόπου Κυρίλλου Β΄, άφησε την οικία του να χρησιμοποιηθεί ως νηπιαγωγείο.

Αναζητώντας ανάμεσα στις Κύπριες αποφοίτους του Αρσακείου , απόφοιτους νηπιαγωγούς για την συγκεκριμένη χρονική περίοδο που μελετώ, ανέτρεξα στο βιβλίο του Αριστείδη Λ. Κουδουνάρη, « Η συμβολή του Αρσακείου εις την παιδείαν της Κύπρου»⁵.Οι Αρσακειάδες στήριζαν την ελληνική παιδεία στον απανταχού ελληνισμό ,όπως και στην Κύπρο και τύγχαναν εκτίμησης και σεβασμού ενώ είχαν ξεχωριστή θέση στην κοινωνία, συνέβαλαν τα μέγιστα για την επικράτηση και πρόοδο της εκπαίδευσης γενικά.

Ανάμεσα τους η Ευφροσύνη Απεγίτου, Αρσακειάς νηπιαγωγός, που γεννήθηκε στη Λάρνακα και σπούδασε στην Αθήνα στη σχολή νηπιαγωγών Αρσακείου το 1874.Όταν επέστρεψε στην Κύπρο εξάσκησε το διδασκαλικό επάγγελμα .Άφησε το μεγαλύτερο μέρος της διαθήκης της για ανέγερση ορφανοτροφείου θηλέων ενώ μεγάλο ποσό διέθεσε για ανέγερση νηπιαγωγείου στη Λάρνακα.

Η Μαρία Στιβαδώρου γεννήθηκε στην Αμμόχωστο και πιθανόν να αποφοίτησε από το τμήμα των νηπιαγωγών γιατί δεν βρέθηκε το όνομα της στον κατάλογο των δασκάλων. Διετέλεσε διευθύντρια του Μαντζουρείου νηπιαγωγείου την περίοδο 1906-1915.

Άλλη ξεχωριστή Αρσακειάδα δασκάλα ήταν η Πολυξένη Συμεωνίδου από Λεμεσό που αποφοίτησε το 1907 .Δίδαξε στο παρθεναγωγείο Λεμεσού και μετά το γάμο της εγκαταστάθηκε στη Λευκωσία όπου η προσφορά της ήταν πολύ μεγάλη ειδικά στο σωματείο «ένωσης Ελληνίδων Κυριών Λευκωσίας». Το όνομα της συνδέεται με τα νηπιαγωγεία γιατί υπήρξε μεγάλη ευεργέτιδα του παιδοκομικού σταθμού «Μάνα» και γιατί ανοικοδόμησε το « Χριστοφίδειον Νηπιαγωγείο Λευκωσίας»

Στο βιβλίο του Χ.Θεοφιλίδη⁶, αφού ο τίτλος είχε να κάνει με την φιλανθρωπική προσφορά για τη λειτουργία της προσχολικής εκπαίδευσης, ενώ ανέμενα να βρω πληροφορίες σχετικές ,εν τούτοις συνάντησα μόνο την λειτουργία του πρώτου νηπιαγωγείου το 2003 στη Λεμεσό, από τις αδερφές Κυριάκου (Κυριακίδου)σύμφωνα με το Φρεβελιανό σύστημα και το σχόλιο για

⁵ Αριστείδης Λ. Κουδουνάρης , *Η συμβολή του Αρσακείου εις την παιδείαν της Κύπρου*, Λευκωσία 2014, σελ.13-14, 37-38

⁶ Χρήστος Θεοφιλίδης , *Η προσχολική εκπαίδευση στην κύπρο, από τη φιλανθρωπική προσφορά στη νομοθετημένη προσχολική εκπαίδευση*, Λευκωσία 2010,σελ.37-38

την ετήσια έκθεση της κυβέρνησης το 1904-1905, ότι ήταν παράδειγμα προς μίμηση. Στοιχεία τα οποία πήρε από το βιβλίο του Α. Πολυδώρου.

Το πιο πρόσφατο βιβλίο που εκδόθηκε και αναφέρεται εκτενέστερα και στο θέμα της μεταπτυχιακής μου διατριβής, είναι « η ιστορία της προσχολικής- προδημοτικής εκπαίδευσης στην Κύπρο » της Μαρίας Μιχαηλίδου.⁷ Μέσα από τη συγγραφή της γίνεται μια αναδρομή στην ιστορία της εκπαίδευσης των παιδιών της νηπιακής ηλικίας από το 1903 μέχρι την έκδοση του βιβλίου , αντλώντας πληροφορίες από πρωτογενείς πηγές , σχετικά βιβλία, έρευνες και συνεντεύξεις γύρω από το θέμα. Όπως διαπιστώνει και η ίδια κατά τα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας, οι αναφορές στην προσχολική εκπαίδευση είναι ελάχιστες ως ανύπαρκτες.

Στο βιβλίο της διερευνά θέματα που έχουν να κάνουν με τη φύλαξη των νηπίων, πως λειτούργησαν τα νηπιαγωγεία και ποιαν εξέλιξη είχε η προσχολική εκπαίδευση ,τι μόρφωση έπαιρναν οι πρώτες νηπιαγωγοί και ποιος τις εργοδοτούσε, τι περιείχε η εκπαίδευση των νηπίων τότε και πως συνεχίστηκε στην πορεία.

Για την περίοδο της εργασίας που θα καταπιαστώ δίνει πληροφορίες περισσότερο στο Β' κεφάλαιο , που τις αντλεί από τον τύπο της εποχής. Αν και αναγράφει αρκετά ενδιαφέροντα στοιχεία, η παράθεση όμως των γεγονότων χωρίς μια σύνδεση μεταξύ τους, μια συνοχή χρονική ή θεματική θεωρώ ότι αντιτίθεται στην όλη καλή προσπάθεια για την συγγραφή του βιβλίου.

Ερευνητικά ζητούμενα

Μέσα από το κεφάλαιο αυτό , στην διερεύνηση μου για την προσχολική εκπαίδευση επί Αγγλοκρατίας και συγκεκριμένα κατά την περίοδο 1878-1914, θα αναζητήσω πληροφορίες που έχουν να κάνουν με το πότε λειτούργησε το Α' νηπιαγωγείο και ποιαν βαθμιαία εξέλιξη είχαν, τις πρώτες νηπιαγωγούς που δίδαξαν εκείνη την περίοδο, τους δωρητές ή χορηγούς στους οποίους στηριζόταν η όλη λειτουργία των νηπιαγωγείων, τα συστήματα εκπαίδευσης τα οποία χρησιμοποιούσαν για να φέρουν καλύτερα αποτελέσματα στην προσχολική εκπαίδευση, τις εξετάσεις που γίνονταν με τη λήξη της σχολικής χρονιάς, και τέλος τους λόγους και τις

⁷ Μαρία Μιχαηλίδου, *ιστορία της προσχολικής –προδημοτικής εκπαίδευσης στην Κύπρο*, εκδόσεις Ηλία Επιφανίου, Λευκωσία 2018,σελ.59-62,75-77,91-96,110-112,124-127

ανάγκες που οδήγησαν στην λειτουργία σχολείων για τα παιδιά πριν από τη φοίτηση τους στο δημοτικό σχολείο.

Αντλώντας πληροφορίες μέσα από τον τύπο της εποχής και συγκεκριμένα μελετώντας τις εφημερίδες με σχετικά δημοσιεύματα, όπως την *Αλήθεια* 1881-1918, *Σάλπιγξ* 1884-1925, *Έθνος* 1892-1934, *Φωνή της Κύπρου* 1882-1951, *Ελευθερία* 1906-1974, *Πατρίς* 1907-1975, *Κυπριακός Φύλαξ* 1906-1925, *Ευαγόρας* 1890-1904, *Κύπρος* 1878-1983, σε σχετικά άρθρα για το θέμα μου, για τα οποία δεν υπάρχουν εκτενείς πληροφορίες στα βιβλία που είχα αναφέρει στην βιβλιογραφική μου επισκόπηση, σκοπεύω να επεκταθώ αναζητώντας στοιχεία από τον τύπο.

Συγκεκριμένα στο θέμα εξετάσεις των νηπιαγωγείων που δίνονταν στο τέλος της σχολικής χρονιάς και για τις οποίες γινόταν ιδιαίτερη μνεία στις εφημερίδες, γιατί θεωρείτο αξιοσημείωτο γεγονός, ενημερώνοντας τους αναγνώστες πότε και που θα γίνουν. Με το πέρας των εξετάσεων επανέρχονταν για να αναδείξουν στον τύπο το γεγονός των εξετάσεων πληροφορώντας το κοινό ότι εκτός από τους γονείς τις παρακολούθησαν και εκπρόσωποι της εκκλησίας και της πολιτείας και αναλύοντας τι συμπεριελάμβανε το πρόγραμμα των εξετάσεων με κάθε λεπτομέρεια, πως ανταποκρίθηκαν τα νήπια και εξυμνώντας το ρόλο της παιδαγωγού.⁸

Σε ένα άλλο θέμα που θα επικεντρωθώ στην εργασία μου είναι για τα συστήματα εκπαίδευσης που χρησιμοποιούσαν για να επιτύχουν καλύτερα αποτελέσματα στην εκπαίδευση των νηπίων, παίρνοντάς και πάλι πληροφορίες από τον τύπο της εποχής.

Το Φρεβελιανό παιδαγωγικό σύστημα, εμπνευσμένο από τον Γερμανό Φροέβελ Φρειδερίκο που θεωρείται πατέρας των νηπιακών κήπων.⁹ Μέσα στους νηπιακούς κήπους όπως τους ονομάζει, το παιδί μαθαίνει με όλες τις αισθήσεις του και αβίαστα παίρνει όσα πρέπει να μάθει. Όπως τόνιζε ο Φροέβελ, το παιδί ανακαλύπτει τη γνώση, όπως η μέλισσα βρίσκει το μέλι στο βάθος του άνθους. Σύμφωνα με την μέθοδο αυτή τα παιδιά στο νηπιαγωγείο πρέπει να μαθαίνουν μέσα από το παιχνίδι που είναι το κύριο μέσο διαπαιδαγώγησης. Χαρακτηριστική είναι η φράση που παρομοιάζει τα μικρά παιδιά που δεν πηγαίνουν νηπιαγωγείο με τα μικρά

⁸ *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία 9 Ιουνίου 1912

⁹ *Ελευθερία*, Λευκωσία 28 Ιουνίου 1913

φυτά που μπορεί να ζαβώσουν εξ αιτίας της αμέλειας του γεωργού και μετά είναι δύσκολο να ευθιάσουν.

Όσον αφορά τη λειτουργία του πρώτου νηπιαγωγείου όλες οι βιβλιογραφικές αναφορές το ενάγουν στο 1903 στη Λεμεσό, ενώ μέσα από τον τύπο διαφαίνεται και η λειτουργία νηπιαγωγείου την ίδια περίοδο στη Λευκωσία.¹⁰ Αξίζει να σημειωθεί ότι από το 1888 τονίζονταν από τους διευθυντές των δημοτικών στις τελικές εξετάσεις στην παρουσία πλήθους κόσμου, η εισήγηση για την ίδρυση νηπιαγωγείων. Για την χρονολογική τους εξέλιξη όσον αφορά τη λειτουργία των νηπιαγωγείων θα αναφερθώ εμπεριστατωμένα χρησιμοποιώντας το υλικό που άντλησα από τον τύπο ,αλλά και από άλλες βιβλιογραφικές αναφορές.

Σημαντικές πληροφορίες έχω αποκομίσει μέσα από τον τύπο και όσον αφορά τους χορηγούς και ευεργέτες των νηπιαγωγείων χάριν των οποίων γινόταν εφικτή η λειτουργία τους, αφού το κράτος δεν φρόντιζε διά νόμου να αναλάβει το κομμάτι αυτό της εκπαίδευσης, παρά μόνο διόριζαν τις νηπιαγωγούς από κάποια χρονολογία και μετά, τα εκπαιδευτικά συμβούλια. Οι κάτοικοι φορολογούντο επιπρόσθετα για τα εκπαιδευτήρια ,και διάφοροι σύνδεσμοι όπως της « Ένωσις Ελληνίδων » ή των « δεσποσύνων» στην Λάρνακα ,όπως τις αποκαλεί ο τύπος , η « επιτροπή κυριών» και η εκκλησία καθώς και ευεργέτες συνείσφεραν για τη λειτουργία των νηπιαγωγείων.

Χαρακτηριστικές φυσιογνωμίες που διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο για την έναρξη και λειτουργία των νηπιαγωγείων ,τη συγκεκριμένη περίοδο και για τους οποίους αξίζει να γίνει ειδική μνεία είναι ο Χαράλαμπος Μαραθεύτης που νοιάστηκε για την νηπιακή ηλικία και φρόντισε για τη λειτουργία νηπιαγωγείου, υπό την διεύθυνση του ¹¹.

Ξεχωριστή προσωπικότητα που συνέβαλε τα μέγιστα για την ίδρυση και εξασφάλιση πόρων για τη λειτουργία του Α΄ νηπιαγωγείου Λάρνακας, ήταν η κ. Ελένη Ζαννέτου¹², που πρωτοστατούσε μαζί με τις δεσποινίδες της Λάρνακας για να συνεχίσει ο θεσμός του νηπιαγωγείου.

Η Πολυξένη Λοϊζιάς, διευθύντρια του παρθενιαγωγείου Λεμεσού που φρόντισε με την δραστηριοποίηση της στην ομάδα Ελληνίδων Κυριών Λεμεσού, να επιμορφωθούν οι αδερφές

¹⁰ Ευαγόρας, Λευκωσία 18 Οκτωβρίου 1903

¹¹ Ευαγόρας, Λευκωσία 18 Οκτωβρίου 1903

¹² Νέον Έθνος, Λάρνακα 22 Οκτωβρίου 1910

Κυριακίδου στη σχολή νηπιαγωγών της Αικατερίνης Λασκαρίδου , μόλις άρχισε η εκπαίδευση με το σύστημα Froebel και στη συνέχεια φρόντισε να λειτουργήσει το Α΄ νηπιαγωγείο.

Η διευθύντρια του παρθεναγωγείου Ελένη Χρήστου που έκανε εισηγήσεις για την ανάγκη λειτουργίας νηπιαγωγείων¹³, κατά τις τελικές εξετάσεις στην παρουσία του Αρχιεπισκόπου και άλλων αρχιερέων και πολιτειακών παραγόντων, παραθέτοντας με επιχειρήματα τα ωφελήματα που θα είχαν τόσο τα παιδιά, οι γονείς , η εκπαίδευση και η κοινωνία γενικότερα με την φοίτηση των παιδιών νηπιακής ηλικίας σε νηπιαγωγεία.

Η Αικατερίνη Λασκαρίδου¹⁴, η μεγάλη παιδαγωγός που το όνομα της συνδέεται στενά με την ίδρυση του διδασκαλείου νηπιαγωγών στην Αθήνα καθώς και την εισαγωγή και προαγωγή των νηπιαγωγείων στην Ελλάδα,. Με τη βοήθεια εκλεκτών Αθηναίων που αποτελούσαν την Ένωση Ελληνίδων, ίδρυσαν το 1897 το διδασκαλείο Νηπιαγωγών. Πρώτη έφερε το Φρεβελιανό σύστημα εκπαίδευσης το 1879, αφού το διδάχτηκε σε ένα από τα ταξίδια της στη Γερμανία για εκπαίδευση, από μαθήτρια του παιδαγωγού Froebel .Από τη σχολή της αποφοίτησαν οι πρώτοι νηπιαγωγοί της Κύπρου.

Η Πολύμνια Φυσεντζίδου που αποπεράτωσε τις σπουδές στην Αθήνα σύμφωνα με το Φρεβελιανό σύστημα ,όπως πληροφορούσε το κοινό της η εφημερίδα Φωνή της Κύπρου¹⁵ και στη συνέχεια εργοδοτήθηκε στο Β΄ νηπιαγωγείο στη Λευκωσία.

Η Μαρία Χριστοφίδου που αποφοίτησε από την Παιδαγωγική Αθήνας και διεύθυνε το νηπιαγωγείο στην περιοχή Χρυσαινιώτισσα στη Λευκωσία¹⁶,

.Στην πορεία θα αναφερθώ και σε άλλες νηπιαγωγούς, που η συμβολή τους διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο κατά τα πρώτα χρόνια της ίδρυσης των νηπιαγωγείων , όπως οι αδερφές

¹³ *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 29 Ιουνίου 1903/12 Ιουλίου 1903

¹⁴ Βαληνάκη Π. Κυριαζόπουλου, *Νηπιαγωγική, Συστήματα και μέθοδοι, σύγχρονες τάσεις και κατευθύνσεις*, εκδόσεις Αδελφοί Βλάσσης 1977, σελ.233

¹⁵ *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 29 Αυγούστου 1908 /11 Σεπτεμβρίου 1908

¹⁶ *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 9 /22 Ιουνίου 1912

¹⁷ Πολυδώρου, ο.π, ,Λευκωσία 1995, σ. 170

¹⁸ *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία 14 Ιουνίου 1908

Κλειώ και Δωροθέα Κυριακίδου που λειτούργησαν το πρώτο νηπιαγωγείο στη Λεμεσό, το 1903¹⁷ και τις αδερφές Θεανώ και Αλεξάνδρα Χαραλαμπίδου που λειτούργησαν το νηπιαγωγείο στη Λάρνακα.

Τέλος για την μέγιστη σημασία λειτουργίας νηπιαγωγείων και τις ωφέλειες που εισέπρατταν όλοι οι εμπλεκόμενοι αλλά κυρίως τα παιδιά, θα επικεντρωθώ σε άρθρα των εφημερίδων .¹⁸

Λόγοι που οδήγησαν στην ίδρυση νηπιαγωγείων .Τα πρώτα νηπιαγωγεία κατά την περίοδο 1878-1914

Σε άρθρο της η εφημερίδα *Νέον Κίτιον*¹⁹ το 1879, σημείωνε τη σοβαρή έλλειψη νηπιαγωγείων που παρατηρείτο σε όλη τη Κύπρο, η ανάγκη των οποίων ήταν απαραίτητη κι ευχόταν να πετύχουν τη λειτουργία του άνθρωποι που είναι φιλόανθρωποι , για το καλό των παιδιών.

Στην έκθεση του για τα σχολεία της Κύπρου, ο επιθεωρητής που διορίστηκε από τους Άγγλους, J.Spencer το 1880, έγραψε προς τον Αρμοστή ότι μόνο λύπη σου προκαλούσε να βλέπεις τα νήπια που αντί να είναι σε ένα περιβάλλον να ακούνε ιστορίες ,τραγούδια, μουσική ,παραμύθια, να είναι αναγκασμένα να είναι όρθια μπροστά σε ένα πίνακα και να επαναλαμβάνουν γράμματα, συλλαβές, λέξεις που τους υποδεικνύουν μεγαλύτερα παιδιά, χωρίς να κατανοούν αυτά που λένε και παρομοίως να γίνεται μπροστά στο αριθμητήριο χωρίς να καταλάβουν αυτά που επαναλαμβάνουν.²⁰

Την επιτακτική ανάγκη για ίδρυση νηπιαγωγείων, τόνιζαν στις ομιλίες τους κατά τις τελικές εξετάσεις , οι διευθυντές των δημοτικών, ενώπιον των τοπικών αρχών ενώπιον ανώτερων αρχιερέων του κλήρου, και γονέων. Στις εξετάσεις του δημοτικού σχολείου Αγίου Λαζάρου επίσης ο δάσκαλος τονίζει την ανάγκη ίδρυσης νηπιαγωγείου, για να λειτουργεί πιο καλά και το δημοτικό.²¹

¹⁹ *Νέον Κίτιον* ,Λάρνακα 9 Οκτωβρίου 1879/22 Οκτωβρίου 1879 .

²⁰ Παναγιώτης Περσιάνης, Πολύβιος Πολυβίου, ό. π., σ. 73,112-113.

²¹ Σάλπιγξ, Λεμεσός 18 Ιουνίου 1888/ 1 Ιουλίου 1888.

Από τις αρχές της Αγγλοκρατίας και συγκεκριμένα το 1898, σε άρθρο στην *Αλήθεια*²² παρατίθεται ομιλία που απευθύνεται προς τους Κύπριους, κάνοντας εισήγηση για τη μετατροπή του Παγκύπριου Γυμνασίου σε Παγκύπριο λύκειο με πέντε νέες σχολές, τονίζοντας και την ανάγκη λειτουργίας νηπιαγωγείου πριν εισαχθούν τα παιδιά στο δημοτικό. Συνεχίζοντας ο ομιλών, με το ψευδώνυμο Θεοδ-Εύδης τους εκθειάζει τους λόγους που τα παιδιά δεν πρέπει να συνεχίζουν να μένουν απαίδευτα πριν το δημοτικό και να παίζουν αφύλακτα στις γειτονιές βρίζοντας ο ένας τον άλλο και μεταφέροντας και στο σπίτι το άσχημο λεξιλόγιο. Τους φέρνει δε και παράδειγμα, πως στις ελληνικές κοινότητες της Τουρκίας, ήδη λειτουργούν νηπιαγωγεία με όλα τα καλά συνεπακόλουθα.

Χαρακτηριστική ήταν η έκφραση του αρθρογράφου στην *Αλήθεια*, όπου τόνιζε κι αυτός την παντελή έλλειψη νηπιαγωγείων και την ανάγκη ίδρυσης τους, γιατί όπως συνέχιζε, με το να ιδρύουν Γυμνάσια είναι σαν να ξεκινούν ένα οικοδόμημα από τη στέγη και μετά πάνε στα θεμέλια.²³

Την μέγιστη σημασία της προσχολικής εκπαίδευσης τονίζουν με κάθε ευκαιρία διευθυντές άλλων βαθμίδων εκπαίδευσης. Η διευθύντρια του Παρθεναγωγείου, κ .Ελένη Χρήστου, σε ομιλία της στις τελικές εξετάσεις τόσο του 1903 όσο και του 1904²⁴, επαναλαμβάνει την ανάγκη ίδρυσης νηπιαγωγείου γιατί όπως τονίζει η χρησιμότητα του και η απόλυτη επιτακτική ανάγκη το καθιστούν απαραίτητο. Το νηπιαγωγείο συνεχίζει, αντικαθιστά το σπίτι και μέσα στο νηπιαγωγείο με κατάλληλους μεθόδους αναπτύσσεται η φαντασία και η αντίληψη του παιδιού και καλλιεργείται η σωματική του αγωγή. Κι αν ακόμη για οικονομικούς λόγους , καταλήγει η διευθύντρια δεν μπορεί να δημιουργηθεί νηπιαγωγείο πλήρες, τουλάχιστον ας είναι και μια τάξη που να προετοιμάζεται το παιδί για το σχολείο. Έκανε δε την εισήγηση να σταλεί κάποια απόφοιτος του Παρθεναγωγείου να εκπαιδευτεί στην Αθήνα , στη σχολή της Αικατερίνης Λασκαρίδου, στο διδασκαλείο Νηπιαγωγών με το Φρεβελιανό σύστημα, για να μπορέσει να ιδρυθεί νηπιαγωγείο με όλα τα οφέλη για τα νήπια.²⁵

Κοινωνικό ευεργέτημα χαρακτήρισε το ρόλο των νηπιαγωγείων, σε ομιλία του στις εξετάσεις του νηπιαγωγείου το 1908²⁶ ο κ. Χαράλαμπος Μαραθεύτης, από το οποίο ωφελείται γενικά η κοινωνία. Διαπλάθει το χαρακτήρα των παιδιών , λαμβάνοντας υπόψη τις κλίσεις και ροπές

²² *Αλήθεια*, Λεμεσός 9/ 22 Ιανουαρίου 1898

²³ *Αλήθεια*, Λεμεσός 15 / 28 Ιανουαρίου 1898

²⁴ *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 26 Ιουνίου 1904/ 9 Ιουλίου 1904

²⁵ *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 29 Ιουνίου 1903/12 Ιουλίου 1903

²⁶ *Κυπριακός φύλακας*, Λευκωσία 14 Ιουνίου 1908.

που έχουν , καταπολεμώντας με προσοχή και στοργή οποιαδήποτε κακή συνήθεια που εκδηλώνεται σε αυτή την ηλικία. Τους ενημέρωσε δε , ότι το δεύτερο νηπιαγωγείο θα λειτουργούσε την επόμενη χρονιά στις ενορίες Χρυσαινιώτισσα, Αγίου Κασσιανού και Αγίου Ιωάννη που κατοικούν ως επί τω πλείστο εργαζόμενες οικογένειες για να μην αφήνουν τα μικρά παιδιά χωρίς επιτήρηση.

Η Πολυμνία Φυσεντζίδου, που είχε αποπερατώσει τις σπουδές της στην Αθήνα , στο Διδασκαλείο Αθηνών σύμφωνα με το Φρεβελιανό σύστημα με άριστα και συνέχιζε να επιμορφώνεται στην Αθήνα σε ότι νεότερο παρουσίαζε το πιο πάνω σύστημα, στην ομιλία της στις τελικές εξετάσεις το 1909²⁷, ανάμεσα σε πλήθος κόσμου μεταξύ των οποίων και ο Αρχιεπίσκοπος, τόνισε το ρόλο του νηπιαγωγείου ,όπου μέσα από το παιχνίδι αποκτούν τις γνώσεις και αναπτύσσονται όλες οι δυνάμεις του παιδιού, σωματικές ,πνευματικές , ηθικές, με το Φρεβελιανό σύστημα. Τόνισε την μέγιστη σημασία της λειτουργίας των νηπιαγωγείων από κοινωνικής πλευράς, γιατί προφυλάσσει τα νήπια μέσα σε ασφάλεια, από κακές επιρροές, όπως τα μικρά φυτά και άνθη προφυλάσσονται στα φυτώρια και θερμοκήπια από τις συνθήκες της ατμόσφαιρας. Ανάγκη ίδρυσης νηπιαγωγείων, συνεχίζει η Φυσεντζίδου στην ομιλία της, ήταν και για βιοποριστικούς λόγους, για να μπορέσουν οι μητέρες να πάνε να δουλέψουν εκτός σπιτιού και να νιώθουν ότι τα παιδιά τους είναι σε ασφαλή καταφύγιο και με όλα τα οφέλη που τους παρέχονται για πνευματική και ηθική διάπλαση του χαρακτήρα τους.

Με αφορμή την εσπερίδα που διοργάνωνε η επιτροπή του νηπιαγωγείου Σκάλας, το *Νέον έθνος*²⁸ εξυμνεί σε δημοσίευμα της το ρόλο του νηπιαγωγείου, τονίζοντας ότι αναπληρώνει όσα πολλές οικογένειες δεν μπορούν να προσφέρουν για τη μόρφωση των παιδιών τους, προετοιμάζοντας τα για το δημοτικό. Πρώτιστη ανάγκη , συνεχίζει ο αρθρογράφος, για την ίδρυση νηπιαγωγείων είναι και ο κοινωνικός του ρόλος, γιατί στις περιπτώσεις που η οικογένεια δεν μπορεί είτε λόγω φτώχειας είτε λόγω έλλειψης μόρφωσης να προσφέρει στο παιδί και το αφήνει εκτεθειμένο σε κινδύνους ηθικούς και σωματικούς , έρχεται το νηπιαγωγείο σαν καλός αρωγός να το προστατεύσει και να το καλλιεργήσει.

Σε μια άλλη λογοδοσία της Φυσεντζίδου στις εξετάσεις της χρονιάς 1913²⁹, τονίζει το σπουδαίο ρόλο που διαδραματίζουν τα νηπιαγωγεία στην εκπαίδευση των νηπίων ,όπου στους νηπιακούς κήπους του Froebel, ασκούνται οι αισθήσεις των παιδιών και παίζοντας μαθαίνουν,

²⁷ Κυπριακός Φύλαξ, Λευκωσία 11 Ιουλίου 1909

²⁸ *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 7 Ιανουαρίου 1911

²⁹ *Ελευθερία*, Λευκωσία 28 Ιουνίου 1913

διαπλάθεται ο χαρακτήρας τους και τίθενται οι βάσεις για τον ψυχικό και πνευματικό τους κόσμο. Αν δεν πάρει έγκαιρα το παιδί τις στοιχειώδεις ηθικές αρχές θα είναι δύσκολο να τις αποκτήσει στα επόμενα χρόνια. Στο νηπιαγωγείο συνεχίζει, οι κακές τάσεις των παιδιών με την εκπαίδευση που δέχονται εξαφανίζονται και οι καλές ενισχύονται. Αν λοιπόν δεν φοιτήσουν στους νηπιακούς κήπους, είναι σαν να καταδικάζουμε την τύχη τους, γιατί στα σπίτια τους δεν παίρνουν την επιστημονική μόρφωση. Καταλήγοντας η Φυσεντζίδου, παρομοιάζει ένα παιδί που δεν φοιτά στο νηπιαγωγείο με ένα τρυφερό φυτό που ζαβώνει κατά τη βλάστηση του εξ αιτίας αμέλειας του γεωργού, δύσκολα ισιώνει (ευθιάζεται)μετά.

Τονίζοντας το μεγάλο ρόλο που διαδραματίζουν τα νηπιαγωγεία στην ανάπτυξη των παιδιών, η επιτροπή των εκπαιδευτηρίων Λευκωσίας αναφέρει τις δυσκολίες συντήρησης τριών νηπιαγωγείων³⁰. Είναι επιτακτική όμως η ανάγκη λειτουργίας τους γιατί οι ωφέλειες τους είναι τεράστιες. Τα παιδιά καλλιεργούνται και αναπτύσσουν τον προφορικό τους λόγο και αποκτούν τόσες γνώσεις που θα είναι η βάση για την μετέπειτα σχολική ζωή και την κοινωνική θέση που θα πάρουν. Εξ άλλου, συνεχίζει στο άρθρο της η εκπαιδευτική επιτροπή, η διαφορά είναι εμφανής ανάμεσα στα παιδιά που φοίτησαν σε νηπιαγωγείο και σε αυτά που δεν φοίτησαν, όταν ξεκινήσουν το δημοτικό. Τα παιδιά που φοίτησαν, αβίαστα παρακολουθούν την ύλη του δημοτικού, ενώ όσοι δεν φοίτησαν δυσκολεύονται και πιέζονται.

Σε ένα άλλο σημείο που διαφάνηκε ο ρόλος του νηπιαγωγείου, σημειώνει σε δημοσίευμα του ο *Κυπριακός Φύλαξ* σε άρθρο του για τις εξετάσεις των νηπιαγωγείων, ήταν και η εξωτερική εμφάνιση των νηπίων. Τα παιδιά φτωχών οικογενειών στην αρχή έρχονταν ατημέλητα αλλά μετά από την αγωγή και το ενδιαφέρον που δέχτηκαν από τις δασκάλες τους, οι ίδιοι γονείς φρόντιζαν να τα στέλνουν με κόσμια εμφάνιση και να μην υστερούν από τα νήπια των καλύτερων οικογενειών.³¹

Σε έκθεση των Άγγλων εμπειρογνομόνων, J.F.Talbot και F.W.Cape για την εκπαίδευση στην Κύπρο, τόσο το 1913³² όσο και το 1914³³ επισημαίνουν μια σοβαρή παρατυπία για την εκπαίδευση των παιδιών κάτω των οχτώ χρονών. Τα παιδιά αυτά φοιτούν στον ίδιο χώρο με τα παιδιά του δημοτικού, με εξαίρεση τα τρία νηπιαγωγεία της Λευκωσίας και ένα στη Λάρνακα, που ήταν με πρωτοβουλία ιδιωτική. Εισηγούνται ότι πρέπει να υπάρξει ξεχωριστή

³⁰ Πατρίς, Λευκωσία, 6 Νοεμβρίου 1913

³¹ *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία 6 Ιουνίου 1914

³² Talbot, J.E. and Cape, F.W, *Report of education in Cyprus 1913*, σ. 5-47

³³ Πολυδώρου, ο.π., Λευκωσία 1995,
σ. 170

πρόνοια για τα παιδιά κάτω των οχτώ χρονών. Επίσης παρατήρησαν σε καταγραφή που έγινε το 2011 ότι σαράντα τρεις χιλιάδες παιδιά κάτω των έξι χρονών έμεναν αναλφάβητα και εισηγούνται υποχρεωτική φοίτηση.

Συνοψίζοντας, από τα πιο πάνω διαφαινόταν η ανάγκη λειτουργίας νηπιαγωγείων με την πολυδιάστατη προσφορά τους. Από κοινωνικής πλευράς η προστασία και διαφύλαξη των νηπίων από οποιεσδήποτε κακές επιρροές και κινδύνους που θα τύχαιναν αν έμεναν απροστάτευτα στις γειτονιές . Βιοποριστικά ,προσφερόταν η ευκαιρία και στη μητέρα να αναζητήσει εργασία και να συμβάλει στα έξοδα της οικογένειας αφού θα εξασφάλιζε τη διαφύλαξη του νηπίου . Επιπρόσθετα , η ολόπλευρη ανάπτυξη των νηπίων σε όλους τους τομείς και η προετοιμασία τους για να φοιτήσουν στο δημοτικό σχολείο αβίαστα, που επιτυγχανόταν με τη φοίτηση τους στο νηπιαγωγείο , επέβαλλαν την λειτουργία και αύξηση των νηπιαγωγείων .

Τα πρώτα νηπιαγωγεία:

Το 1903, σημαντικός σταθμός για την προσχολική εκπαίδευση, γίνονται τα εγκαίνια του πρώτου νηπιαγωγείου στη Λεμεσό, στις 26 Σεπτεμβρίου. Το νηπιαγωγείο λειτουργεί, από τις αδερφές Δωροθέα και Κλειώ Κυριακού από τη Λεμεσό, που είχαν σταλεί να μορφωθούν με το Φρεβελιανό σύστημα εκπαίδευσης στο Διδασκαλείο Νηπιαγωγών Αθηνών, από το σύνδεσμο 'Ελληνίδων Κυριών Λεμεσού 'και φρόντισαν και για την ίδρυση του νηπιαγωγείου, στην οικία Φουκλή στην οδό Ριχάρδου. Γίνονταν δεκτά παιδιά και των δύο φύλων , ηλικίας τριών έως επτά χρονών, σύμφωνα με άρθρο της *Αλήθειας*.³⁴ Τα εγκαίνια γίνονται στην παρουσία του κλήρου, της εφορείας ,δασκάλων, της προέδρου και της ομάδας 'ένωσης Ελληνίδων', οι οποίες στήριζαν οικονομικά και ηθικά τις νηπιαγωγούς κατά την περίοδο των σπουδών τους. Ο αριθμός προσέλευσης των παιδιών ήταν γύρω στα πενήντα. Για τη λειτουργία του Α' νηπιαγωγείου στην Κύπρο το 1903 στη Λεμεσό, από τις άριστες αποφοίτους του Διδασκαλείου Αθηνών, τις νηπιαγωγούς Δωροθέα και Κλειώ , κάνει αναφορά στο βιβλίο του ο Κλεόβουλος Μυριανθόπουλος, σημειώνοντας ότι το νηπιαγωγείο έκλεισε το 1908 αφού δεν υπήρχαν οικονομικοί πόροι³⁵. Στη λειτουργία του ίδιου νηπιαγωγείου αναφέρεται και στο βιβλίο του³⁶ , ο Ανδρέας Π. Πολυδώρου και στις νηπιαγωγούς Δωροθέα και Κλειώ, τονίζοντας ότι διδάχθηκαν με τη μέθοδο Froebel στην Ελλάδα,. Αναφέρει μάλιστα ότι στην ετήσια έκθεση της κυβέρνησης το 1904 /1905, ότι γινόταν εξαιρετική δουλειά στο συγκεκριμένο νηπιαγωγείο

³⁴ *Αλήθεια*, Λεμεσός 13 Σεπτεμβρίου 1903

³⁵ Μυριανθόπουλου, ο.π.,σελ.264

³⁶ Πολυδώρου, ο.π., σελ 170

και θα έπρεπε να είναι παράδειγμα προς μίμηση. Επίσης στην ιστορία της προσχολικής εκπαίδευσης στην Κύπρο, η Μαρία Μιχαηλίδου, αναφέρεται στην ίδρυση του Α' νηπιαγωγείου στη Λεμεσό το 1903 και το κλείσιμο του το 1908 εξ αιτίας οικονομικών δυσκολιών, το οποίο επαναλειτούργησε το 1915 με τη νέα ονομασία «το νηπιαγωγείο της Λεμεσού».³⁷ Για τη λειτουργία του συγκεκριμένου νηπιαγωγείου με τη διεύθυνση των δύο αδερφών νηπιαγωγών Κυριακίδου, κάνει αναφορά και ο Χρήστος Θεοφιλίδης³⁸, συμπληρώνοντας πως το 1923 ονομάστηκε το συγκεκριμένο Α' νηπιαγωγείο, επειδή λειτούργησε και δεύτερο στη Λεμεσό.

Για τη λειτουργία ακόμη ενός νηπιαγωγείου το 1903 ή κήπου των παιδιών κατά το Froebel, μας δίνει πληροφορίες η εφημερίδα *Ευαγόρας*³⁹ μαζί με την Αστική σχολή και παρθεναγωγείο. Θα ξεκινούσε στις 30 Οκτωβρίου στη Λευκωσία υπό τη διεύθυνση του παιδαγωγού, κ. Χαράλαμπου Μαραθεύτη, 1862-1929, που ήταν δάσκαλος και διευθυντής των Αστικών σχολών Λευκωσίας με μετεκπαιδύσεις στη Γενεύη, Γερμανία, Γαλλία, συγγραφέας, αρθρογράφος στις εφημερίδες στη στήλη 'εκπαιδευτικά'. Γίνονταν δεκτά, συνέχιζε η ανακοίνωση, παιδιά από 3-6 χρονών και το ωράριο λειτουργίας του ήταν 9πμ-4μμ. Για το σκοπό αυτό ενοικιάστηκε μεγάλο σπίτι με κήπο στην ενορία Αγίου Αντωνίου και θα είχε παιδαγωγό, απόφοιτο του Παρθεναγωγείου να τα εκπαιδεύει. Οι πολίτες, κατέληξε ο αρθρογράφος, που θεώρησαν την πράξη του κ. Χαράλαμπου Μαραθεύτη ως ευεργεσία για τον τόπο, στέλνουν τα παιδιά τους στο νέο εκπαιδευτήριο. Τη σημασία του έργου του πιο πάνω παιδαγωγού, που σπούδασε στην Ελβετία, εξυμνεί και σε άρθρο του ο *Κυπριακός Φύλαξ*⁴⁰, που όπως λέει εισήγαγε το θεσμό του νηπιαγωγείου πριν τέσσερα χρόνια και αυτός ο θεσμός τελειοποιήθηκε και με την φροντίδα της εθνικής επιτροπής των σχολείων, η οποία ανέθεσε την διεύθυνση στην νηπιαγωγό Μαρία Χριστοφίδου, που σπούδασε νηπιαγωγικά στην Αθήνα.

Τον Οκτώβρη του 1905⁴¹, η *Κύπρος* σε άρθρο της μας ενημερώνει ότι έγινε απόπειρα για την ίδρυση δύο νηπιαγωγείων στη Λευκωσία, κι εκφράζει το φόβο, αν θα καταφέρουν να επικρατήσουν, αφού ο νόμος δεν προβλέπει τη συντήρηση νηπιαγωγείων. Μέχρι τώρα τα παιδιά κάτω των έξι χρονών στέλνονταν από τους γονείς τους στα δημοτικά σχολεία και διδάσκονταν μαζί με τα μεγαλύτερα παιδιά την ανάγνωση και την γραφή. Οι ειδικοί από την

³⁷ Μιχαηλίδου, ο.π., σελ 47

³⁸ Χρήστος Θεοφιλίδης, *Η προσχολική αγωγή στην Κύπρο. Από τη φιλανθρωπική προσφορά στη νομοθετημένη προσχολική εκπαίδευση*, Λευκωσία 2010, σελ.37

³⁹ *Ευαγόρας*, Λευκωσία 18 Οκτωβρίου 1903

⁴⁰ *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία 14 Ιουνίου 1908

⁴¹ *Κύπρος*, Λευκωσία 26 Σεπτεμβρίου 1905/9 Οκτωβρίου 1905.

Αγγλία συνεχίζει ο αρθρογράφος, σε έρευνα τους διατύπωσαν τις απόψεις τους για τα παιδιά αυτής της ηλικίας, που δεν έχουν συμπληρώσει την ηλικία των έξι χρονών, ότι επιδρά ανασταλτικά η διαπαιδαγώγηση που γινόταν στα σχολεία μέχρι τώρα, τόσο στη σωματική όσο και στην πνευματική ανάπτυξη των παιδιών. Εισηγούνται την ίδρυση νηπιαγωγείων, όπου δεν θα διδάσκονται ανάγνωση και γραμματική από τόσο μικρή ηλικία, αλλά περισσότερο παιχνίδι, παραμύθια και συνδιάλεξη (ομιλία) .Σύμφωνα με τους ειδικούς, θα πρέπει πρώτα τα παιδιά αυτής της ηλικίας να καλλιεργήσουν τη διανοητική και σωματική τους ανάπτυξη. Όταν γίνουν αυτές οι προπαιδευτικές ασκήσεις, θα φοιτήσουν στο δημοτικό και θα είναι έτοιμοι να μπορούν και να διαβάζουν και να γράφουν πιο εύκολα.

Προς το τέλος της ίδιας σχολικής χρονιάς, σε ανακοίνωση της η εφημερίδα *Σάλπιγξ*⁴² ενημέρωνε τους αναγνώστες της για την έναρξη των εργασιών των θεμελίων του Παρθεναγωγείου της Φανερωμένης, με σχέδιο αγγλικό του Άγγλου Αρχιτέκτονα W.Williams, με σχέδιο παρόμοιο και για νηπιαγωγείο για 4 δωμάτια χωρητικότητας δε 280 παιδιών, που θα ήταν δίπλα από το Παρθεναγωγείο και θα τους χώριζε ένας τοίχος.

Το 1906⁴³, σε συνεδρίαση του το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο μεταξύ άλλων όρισε και τη λειτουργία σχολείων στις πόλεις και το μόνο νηπιαγωγείο στο οποίο αναφέρεται, είναι σε ένα στη Λευκωσία με δύο νηπιαγωγούς.

Το 1907⁴⁴, σε λογοδοσία της διευθύντριας του Ευριβιάδειου Παρθεναγωγείου Λάρνακας, δ. Παρασκευής Ιωάννου, τονίστηκε η ανάγκη λειτουργίας νηπιαγωγείου και στη Λάρνακα, όπως λειτουργεί και στην Λευκωσία και στη Λεμεσό και να σταλεί για εκπαίδευση, σύμφωνα με το Φρεβελιανό σύστημα, απόφοιτος του Παρθεναγωγείου τους που θα δεσμευτεί να έρθει να δουλέψει σε αυτό.

Το 1908⁴⁵ σε αναφορά της ο *Κυπριακός Φύλαξ* και η *Ελευθερία* αναφέρονται στη λειτουργία των δύο νηπιαγωγείων στη Λευκωσία στα οποία φοιτούν πεντακόσια παιδιά και πληροφορούν το κοινό ότι η εκπαιδευτική επιτροπή που διόριζε τους εκπαιδευτικούς, διόρισε και για τα νηπιαγωγεία Λευκωσίας τη Μαρία Χριστοφίδου⁴⁶ που όταν αποφοίτησε το 1905 από τη σχολή νηπιαγωγών στην Αθήνα με άριστα αμέσως προσελήφθηκε ως διευθύντρια στο ελληνικό νηπιαγωγείο στην παροικία της Αλεξάνδρειας, με σαράντα δύο λίρες, την Πολύμνια

⁴² *Σάλπιγξ*, Λεμεσός 25 Απριλίου 1905/8 Μαΐου 1905.

⁴³ *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία 15 Απριλίου 1906

⁴⁴ *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 13 Ιουλίου 1907

⁴⁵ *Ελευθερία*, Λευκωσία 5 Σεπτεμβρίου 1908

⁴⁶ *Κύπρος*, Λευκωσία 12 / 25 Ιουνίου 1905.

Φυσεντζίδου⁴⁷, με σαράντα λίρες, την Φωτεινή Βασιλείου με τριάντα και την Ελένη Ιωάννου με δεκαπέντε λίρες.

Τη λειτουργία τους συνεχίζουν στη Λευκωσία και το 1909 όπως μας πληροφορεί ο *Κυπριακός Φύλαξ*⁴⁸ τα δύο νηπιαγωγεία στη Λευκωσία το ένα στην αστική σχολή Αγίου Ιωάννου υπό τη διεύθυνση της Πολύμνιας Φυσεντζίδου και το άλλο στο Παρθεναγωγείο υπό τη διεύθυνση της Μαρίας Χριστοφίδου.

Το 1910⁴⁹ τελέστηκαν τα εγκαίνια του νηπιαγωγείου Σκάλας με πρωτοβουλία των αξιότιμων δεσποινίδων της πόλης και πρωτεργάτρια την Ελένη Φ. Ζαννέτου, σύζυγο του Δημάρχου Λάρνακας, στην παρουσία του Έλληνα πρέσβη και θα στεγαζόταν στην οικία του κ. Δανδόλου, υπό τη διεύθυνση των αδερφών Χαραλαμπίδου, οι οποίες αποφοίτησαν από τη σχολή της Αικατερίνης Λασκαρίδου στο διδασκαλείο νηπιαγωγών, στην Αθήνα. Τα εγκαίνια τέλεσε ο Μητροπολίτης Κιτίου Μελέτιος, ο οποίος εξήρε την ωφέλεια και τη χρησιμότητα των νηπιαγωγείων. Κατέκρινε δε αυτούς που στέλνουν τα νήπια τους σε ξένα σχολεία και δεν παίρνουν τις βάσεις για την ορθόδοξη θρησκεία και για την Ελληνική παιδεία.

Το 1911, καταγράφεται η λειτουργία τριών νηπιαγωγείων στη Λευκωσία, αφού σε ανακοίνωση για το ποσό που εισπράχθηκε από την φιλανθρωπική ημερίδα, διατέθηκαν για αγορά φορεμάτων και υποδημάτων στο νηπιαγωγείο Φανερωμένης, του Αγίου Αντωνίου και του Αγίου Κασσιανού⁵⁰.

Το 1912⁵¹, κινδύνεψε να κλείσει το μοναδικό νηπιαγωγείο της Σκάλας, εξ' αιτίας της έλλειψης των οικονομικών πόρων αλλά και της μείωσης φοίτησης παιδιών. Σε επιστολή τους για συμπαράσταση προς τους Λαρνακείς, κάτοικοι Λευκωσίας εκφράζουν τη λύπη τους που σπαταλούνται λεφτά για άλλα θέματα και όχι για το νηπιαγωγείο.

Το 1913 συνεχίζουν τα ίδια νηπιαγωγεία τη λειτουργία τους και προστίθεται και τάξη προτύπου στη Λευκωσία⁵².

Το 1914, σε συνεδρία του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, ψηφίστηκε η απόφαση για να βοηθήσουν για την ίδρυση νηπιαγωγείου στη Λάρνακα με δύο δασκάλες και στο Βαρώσι

⁴⁷ *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 29 Ιουνίου 1908/12 Ιουλίου 1908.

⁴⁸ *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία 12 Σεπτεμβρίου 1909

⁴⁹ *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 22 Οκτωβρίου 1910

⁵⁰ *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία 4 Δεκεμβρίου 1911

⁵¹ *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία 2 Φεβρουαρίου 1912

⁵² *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 20 Σεπτεμβρίου 1913

νηπιαγωγείο με μια δασκάλα.⁵³ Οι δε κάτοικοι του Αγίου Λουκά Βαρωσίων , αποτάθηκαν προς την Α. Μ. Αρχιεπίσκοπο και τον παρακάλεσαν να τους παραχωρήσει μία αίθουσα από την Μονή του Αγίου Λουκά για να μπορούν να ιδρύσουν το νηπιαγωγείο και τρεις τάξεις δημοτικού.⁵⁴

Άξιο παρατήρησης ,με βάση τα διάφορα ευρήματα τόσο από τον τύπο αλλά και από τις βιβλιογραφικές αναφορές για τη λειτουργία νηπιαγωγείων, ιδιαίτερα και στου Κώστα Ιεροκηπιώτη ‘ *η Ελληνική εκπαίδευση στην επαρχία Πάφου* ’, 1878-1960, θεωρώ το γεγονός ότι δεν αναφέρεται πουθενά η ίδρυση νηπιαγωγείου στο Κτήμα (Πάφος).Στη Λευκωσία λειτούργησαν τρία νηπιαγωγεία, στη Λεμεσό ένα που έκλεισε το 1908 και επαναλειτούργησε το 1914 , στη Σκάλα και στο Βαρώσι από ένα , ενώ για το Κτήμα δεν γίνεται καμιά αναφορά. Από ανέκαθεν η επαρχία αυτή ήταν υποβαθμισμένη, μια απομονωμένη περιοχή της Κύπρου, με μικρό αριθμό κατοίκων ,που η ενασχόληση τους ήταν ως επί το πλείστο με τη γεωργία, λόγοι που πιθανόν να συνέβαλαν στην έλλειψη ενδιαφέροντος για δημιουργία νηπιαγωγείου.

Εξετάσεις – Μαθήματα :

Οι εξετάσεις που ετελούντο στα νηπιαγωγεία με τη λήξη της σχολικής χρονιάς, είναι ένας θεσμός που αξίζει να ερευνήσουμε σε βάθος, αφού ως τέτοιος δεν υφίσταται στη σύγχρονη εκπαίδευση.

Κατ’ αρχή δινόταν ιδιαίτερη αναφορά στον Τύπο και προ των εξετάσεων καθώς και μετά, με λεπτομερή αναφορά στην παρουσίαση των πεπραγμένων. Επίσημοι προσκαλεσμένοι , πέραν των γονέων των παιδιών, ήταν οι αρχιερείς της εκκλησίας και της πολιτείας, που παρακολουθούσαν με θαυμασμό τα αποτελέσματα των εξετάσεων.

Οι εξετάσεις⁵⁵ περιλάμβαναν προφορική και πρακτική εξέταση, ψυχαγωγικό πρόγραμμα και έκθεση των κατασκευών που έφτιαζαν κατά τη διάρκεια της χρονιάς. Μέσα από τη

⁵³ *Ελευθερία*, Λευκωσία 11 Απριλίου 1914

⁵⁴ *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 20 Απριλίου 1914/ 3 Μαΐου 1914.

⁵⁵ *Αλήθεια*, Λεμεσός 30 Μαΐου 1904/12 Ιουνίου 1904.

Φρεβελιανή εκπαίδευση επιδιωκόταν η ολόπλευρη ανάπτυξη των παιδιών, με παιγνιώδη τρόπο.

Στις εξετάσεις του Α΄ Νηπιαγωγείου στη Λεμεσό το 1904, μας δίνει τις πληροφορίες η πιο πάνω εφημερίδα ότι τα παιδάκια εξετάζονταν σε θέματα της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης, σε πραγματογνωσία, Γεωμετρία ακόμη και Γραμματική .

Ακολουθούσε το ψυχαγωγικό πρόγραμμα με τραγούδια, ποιήματα χορό και γυμναστική. Μεγάλη έκπληξη και θαυμασμό προκαλούσε στο κοινό η έκθεση των κατασκευών των παιδιών , με κεντήματα , καλαθάκια, ζωγραφιές.

Σε ένα άλλο δημοσίευμα⁵⁶ για τις εξετάσεις του νηπιαγωγείου το 1908 στη Λευκωσία, διαφαίνεται η αλλαγή και η έμφαση που δινόταν στην νηπιακή ηλικία , όπου τα παιδιά αβίαστα και μέσα από το παιγνίδι, ονομάζουν και ορίζουν τα γεωμετρικά σχήματα, τα χρώματα και αναπτύσσουν την παρατηρητικότητα τους με διάφορα υλικά.

Πολύ αναλυτικά αναφέρεται στις εξετάσεις που έγιναν στο Β΄ νηπιαγωγείο Λευκωσίας, υπό τη διεύθυνση της Πολύμνιας Φυσεντζίδου, η εφημερίδα *Κυπριακός Φύλακας*, το 1911⁵⁷. Εφαρμόζοντας την αρχή του Αριστοτέλους «*Ουδέν εν τώ νώ, ό μη πρότερον έν τη αίσθήσει* », έδινε σε όλους η νηπιαγωγός, από μία μπάλα μαλακή-Φρεβελιανό δώρο-να έχουν μπροστά τους και τους ρωτούσε σχετικά με το χρώμα το σχήμα το είδος του υλικού, ενώ συγχρόνως ζητούσε να της ονομάζουν παρόμοια αντικείμενα με ίδια υφή, σχήμα χρώμα κλπ. Παρομοίως με άλλο από τα Φρεβελιανά δώρα, τον κύλινδρο, που πάλι είχαν όλοι μπροστά τους, και από τον οποίο ζητούσε τις ιδιότητες του, να ονομάσουν άλλα όμοια γεωμετρικά σχήματα από το περιβάλλον τους. Οι παρευρισκόμενοι εκπλήττονταν από την ετοιμότητα των παιδιών και πολλές φορές υπέβαλλαν και οι ίδιοι ερωτήσεις στα νήπια.

Προχωρώντας σε έννοιες που είχαν να κάνουν με την πραγματογνωσία, όπως την αναπαράσταση του χωριού της πόλης, τους έδινε ξύλινους κύβους σε διάφορα σχήματα και τα παιδιά αναπαριστούσαν αυτό που ζητούσε η παιδαγωγός, αφού είχαν τις εμπειρίες που αποκόμισαν από τις επισκέψεις που προηγήθηκαν. Συγχρόνως τραγουδούσαν τραγούδια σχετικά με το θέμα.

⁵⁶ *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία 14 Ιουνίου 1908

⁵⁷ *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία 11 Ιουνίου 1911

Άλλο μέρος των εξετάσεων ήταν να κατασκευάσουν επί τόπου θερινή ψάθα. Εκεί παρακολουθούσαν οι παρευρισκόμενοι, πως συνεργάζονταν τα παιδιά, πως καταμεριζόταν η εργασία και πέραν της συνεργασίας για την επίτευξη ενός έργου έβγαιναν και οι αξίες που τους είχαν καλλιεργήσει ολόχρονα, όπως η ισότητα, η αδελφосύνη, η ελευθερία-να επιλέξουν με τι θα ασχοληθούν-αλλά και να αποδεχτούν ο ένας τον άλλο, χωρίς να νοιάζονται για τις κοινωνικές τάξεις που προέρχονται.

Εντύπωση δημιουργούσαν και τα εκθέματα των κατασκευών των παιδιών, που ήταν μέρος των εξετάσεων. Μέσα από την αγγειοπλαστική, που φρόντισε η δασκάλα τους να έχουν, έφτιαχναν διάφορα αντικείμενα όπως οικιακά σκεύη και αναπαριστούσαν την νεολιθική περίοδο. Οι επισκέπτες σχολίαζαν πόσο όμοια ήταν με τα πραγματικά ευρήματα της νεολιθικής περιόδου.

Η προφορική εξέταση στις τελικές εξετάσεις συνεχιζόταν όπως μας αναφέρει η *Πατρίς*⁵⁸ και ακολουθούσε έκθεση με τις κατασκευές των παιδιών με τις οποίες προβαλλόταν η κλίση και τα ταλέντα τους. Ακολουθούσαν απαγγελίες ποιημάτων, γυμναστικές ασκήσεις στην παρουσία των παρευρισκόμενων και τα μέλη της εκπαιδευτικής επιτροπής.

Με λεπτομέρεια αναφέρεται ο *Κυπριακός Φύλαξ*⁵⁹ στις εξετάσεις των νηπίων και στα 3 νηπιαγωγεία της Λευκωσίας. Τα παιδιά κάθονται πίσω από τα θρανία τους και το καθένα έχει μπροστά του μια πυξίδα όπως ορίζουν τα Φρεβελιανά δώρα. Η νηπιαγωγός τους εξετάζει στα γεωμετρικά σχήματα- ορίζουν πλευρές, διαγώνιες, γωνιές κλπ. Ότι ρωτά η νηπιαγωγός σε σχέση με τα σχήματα, κάνει συσχέτιση με αντίστοιχα γνωστά τους σχήματα από την τάξη, όπως πόρτες, παράθυρα, γωνιές τοίχων κλπ. Ακόμη και το σώμα του διπλανού τους το συσχετίζουν με τα γεωμετρικά σχήματα.

Οι μητέρες ακούνε τα παιδιά τους να απαντούν στις ερωτήσεις της νηπιαγωγού με ελληνική καθαρεύουσα. Προχωρώντας σε θέματα πραγματογνωσίας τους εξετάζει σε θέματα από ασχολίες του περιβάλλοντος τους όπως για τα στάχυα, τα οποία έχουν μπροστά τους. Είχαν όμως προηγηθεί επισκέψεις στη διάρκεια της χρονιάς στους γειτονικούς αγρούς και στο μύλο και είχαν παρακολουθήσει όλες τις διεργασίες που έγιναν για να φτάσουν μέχρι το αλεύρι.

⁵⁸ *Πατρίς*, Λευκωσία 15 Ιουνίου 1911

⁵⁹ *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία 9 Ιουνίου 1912

Χρησιμοποιώντας τα Φρεβελιανά δώρα, το κάθε παιδί φτιάχνει την μακέτα του χωριού, γιατί έχει τις εμπειρίες που απέκτησε από τις επισκέψεις στην εκκλησία, στο σχολείο, στη βρύση κλπ. του χωριού.

Οι απαντήσεις που δίνουν τα παιδιά είναι εύστοχες και διαφαίνονται οι γνώσεις και οι εμπειρίες που απέκτησαν τα παιδιά γιατί τα βίωναν με τις αισθήσεις τους και όχι θεωρητικά.

Θαυμασμό προκάλεσαν και οι χειροτεχνίες των παιδιών που ήταν εκτεθειμένες σε ξεχωριστή αίθουσα. Αγγειοπλαστική, πλεκτική, καλαθοπλεκτική, χαρτοτεχνία με λογής-λογής αντικείμενα που προκάλεσαν το θαυμασμό των παρευρισκόμενων και που όπως σημειώνει ο αρθρογράφος, δεν υστερούσαν σε τίποτε απ' αυτά που βρίσκουν στους πανάρχαιους τάφους, αφού κατασκεύαζαν αντικείμενα που έμοιαζαν με την προϊστορική εποχή.

Εντύπωση προκάλεσαν στο κοινό μεταξύ των οποίων και ο Αρχιεπίσκοπος και ο Ηγούμενος Κύκκου, οι εξετάσεις του νηπιαγωγείου Αλινιώτισσας⁶⁰ όπου εκτός των άλλων, εντυπωσιάστηκαν από τα έργα των παιδιών που ήταν τόσο ωραία. Ο Ηγούμενος Κύκκου μάλιστα προσφέρθηκε να πληρώσει το λογαριασμό για τα υλικά, αφού δεν είχαν πληρωθεί.

Αξίζει να σημειωθεί ότι όπως τόνιζε σε άρθρο της ο *Κυπριακός Φύλαξ*⁶¹, στις εξετάσεις των Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων ξεχώριζαν τα παιδιά τα οποία είχαν φοιτήσει πρώτα σε νηπιαγωγείο, για την έκφραση των γνώσεων τους την ετοιμότητα τους το θάρρος της γνώμης τους.

Μαθήματα :

Για τα μαθήματα που διδάσκονταν στα νηπιαγωγεία γράφτηκαν άρθρα που στηρίχτηκαν σε έρευνες που έκαναν ειδικοί όπου κατέκριναν την μηχανική διδασκαλία που εφαρμοζόταν στα παιδιά κάτω των έξι χρονών.⁶² Συγκεκριμένα οι ειδικοί παραδέχονται ότι τα παιδιά κάτω των έξι χρονών δεν θα πρέπει να ακολουθούν την τυπική διδασκαλία, αλλά χρειάζονται περισσότερο παιχνίδι, παραμύθια, παρατήρηση και προφορικό λόγο. Για τα παιδιά αυτής της ηλικίας, συνεχίζουν οι ειδικοί, η διδασκαλία πρέπει να αποβλέπει στο να καλλιεργήσει και αναπτύξει την διάνοια και φαντασία τους και την σωματική τους ανάπτυξη. Θα πρέπει πρώτα να καλλιεργήσουν τους μυς των δακτύλων προτού αρχίσουν το συστηματικό γράψιμο και προτού προχωρήσουν σε εργόχειρα. Όπως πληροφορούσε ο αρθρογράφος, στην Αγγλία θα

⁶⁰ *Ελευθερία*, Λευκωσία 20 Ιουνίου 1914

⁶¹ *Ελευθερία*, Λευκωσία 8 Ιουνίου 1912

⁶² *Κύπρος*, Λευκωσία 13 / 26 Σεπτεμβρίου 1905.

απαγορευόταν πλέον η φοίτηση των παιδιών κάτω των έξι χρονών σε σχολεία, αλλά θα ιδρύονταν ειδικά σχολεία/ νηπιαγωγεία για μικρά παιδιά.

Σε ομιλία της η Δεσποινίδα Θεανώ Κ. Χαραλαμπίδου τις εξετάσεις του νηπιαγωγείου⁶³, τόνισε ότι αρχίζει η ανάγνωση, γραφή, αριθμητική, γεωμετρία, πατριδογνωσία, από το νηπιαγωγείο, αλλά διδάσκονται πρακτικά υπό μορφή παιχνιδιού. Οι χειροτεχνίες ζωγραφική, υφαντική, ιχνογραφία πάλι υπό μορφή παιχνιδιού, αλλά οι νηπιαγωγοί τους πρέπει να θέτουν τους στόχους που επιδιώκουν με το συγκεκριμένο παιχνίδι. Γιατί όπως καταλήγει η Θεανώ Χαραλαμπίδου, τόσο ο Froebel όσο και άλλοι μεγάλοι παιδαγωγοί, θεωρούν το παιχνίδι σαν το πιο σπουδαίο μέσο διαπαιδαγώγησης και το νηπιαγωγείο ο χώρος που θα αναπτυχθούν όλες οι ορμές του παιδιού.

Σε δημοσίευμα του *Νέου Έθνους*⁶⁴ που αναφερόταν στην έναρξη των εγγραφών του νηπιαγωγείου, αφού ανακοίνωνε ότι θα ακολουθούσαν το Φρεβελιανό σύστημα εκπαίδευσης, ενημέρωνε και για τα μαθήματα που θα διδάσκονταν στο πρότυπο νηπιαγωγείου τα παιδιά, όπως ανάγνωση, γραφή, ορθογραφικές ασκήσεις, αριθμητική, πραγματογνωσία, ιστορία, διήγημα, απαγγελίες, ιχνογραφία, πλαστική ζωγραφική, παιχνίδια άμμου, γυμναστική και χορό.

Μέθοδοι – εκπαιδευτικά συστήματα που χρησιμοποιήθηκαν την συγκεκριμένη περίοδο

Φρεβελιανό σύστημα εκπαίδευσης: (Το συναντάς και ως Φροεβελιανό ή Φροβελιανό σύστημα.)

Ο Γερμανός Friedrich Froebel, 1782-1852, επηρεασμένος από τις ιδέες του Pestalozzi αφού εργάστηκε κοντά του ως δάσκαλος, πίστευε πως τα μικρά παιδιά ωφελούνται με τη συνύπαρξη τους με άλλα παιδιά. Δίνοντας πολύ μεγάλη σημασία στο παιχνίδι, ιδρύει τα πρώτα νηπιαγωγεία, τα οποία ονόμασε νηπιακούς κήπους. Είναι ο πρώτος που έγραψε μια θεωρία για την αγωγή της πρώτης παιδικής ηλικίας αλλά και που διατύπωσε μια λεπτομερή μέθοδο για την εφαρμογή της. Οι θεωρίες του για τη βιολογική σημασία του παιχνιδιού και τη σημασία του σαν παιδαγωγικό μέσο, η εισαγωγή της αυτενέργειας, της εποπτείας και της χειροτεχνικής εργασίας των μαθητών, αποτελούν θεμελιώδεις αρχές γύρω από τις οποίες στρέφεται και

⁶³ *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 1 Ιουλίου 1911

⁶⁴ *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 20 Σεπτεμβρίου 1913

σήμερα η παιδαγωγική έρευνα. Δικαίως κατέχει μια θέση σημαντική στην ιστορία της εκπαίδευσης και είναι πρόδρομος της σύγχρονης παιδαγωγικής μεθόδου.⁶⁵

Το παιδαγωγικό του σύστημα:

Ο Froebel, εντυπωσιάστηκε από τη συμβολή της μουσικής και του παιχνιδιού στην αγωγή των παιδιών και παρόλο ότι το πρώτο νηπιαγωγείο που ίδρυσε για να είναι ανάλογο με τα ενδιαφέροντα των παιδιών, το παιγνίδι, τη μουσική και οι δραστηριότητες, εν τούτοις απέτυχε, δεν τα έβαλε κάτω. Ίδρυσε τον νηπιακό κήπο του Blankenburg το 1840, όπου κυριαρχούσαν το παιγνίδι το τραγούδι και άλλες παιγνιώδης δραστηριότητες. Πίστευε πως πρέπει να ακολουθούμε τη φύση και να μην της εναντιωνόμαστε και αφού το παιγνίδι είναι η πρώτη εκδήλωση της ενεργητικότητας του παιδιού, πρέπει να αποτελεί τη βάση της αγωγής. Με τα παιγνίδια το μικρό παιδί ασκεί τις αισθήσεις του και μαθαίνει να εκπαιδεύεται.

Το πρώτο παιγνίδι του παιδιού κατά τον Froebel, είναι η μπάλα, ένα σώμα σφαιρικό που αποτέλεσε τη βάση του παιδαγωγικού του συστήματος. Μετά τη μπάλα το παιδί θα παίζει με τον κύβο και τον κύλινδρο, τον κύβο κομμένο σε μικρότερους κύβους, σε τούβλα, τουβλάκια τρίγωνα κλπ. Τα παιγνίδια αυτά τα ονόμασε δώρα, δίνονται στα παιδιά από τις πρώτες μέρες και με αυτά επιτυγχάνεται η διδασκαλία των μαθηματικών. Βασικά τα δώρα είναι οικοδομικό υλικό σε επτά σειρές. Με το να χειρίζεται το παιδί αυτά τα υλικά, μάθαινε να συνδέει, να διαιρεί, να ταξινομεί, να συνθέτει να αναλύει και να μετράει.

Πρωταρχικής σημασίας στο σύστημα του ήταν και η μελέτη του φυσικού κόσμου. Με τη βοήθεια της φύσης τα παιδιά γνωρίζουν τους νόμους και την τάξη του σύμπαντος και μέσα από δικές τους ενέργειες και με την άσκηση των αισθήσεων, ανακαλύπτει τα θαύματα της φύσης.

Ξεχωριστή θέση στο Φρεβελιανό σύστημα κατέχει και η μουσική. Τα πρώτα μαθήματα στα παιδιά πρέπει να προσφέρονται με τραγούδι και να παίζουν ρυθμικά παιγνίδια και να μιμούνται τη ζωή των ανθρώπων που τα περιβάλλουν, κάτι που καθιερώθηκε στην πορεία.

Οι Φρεβελιανές εργασίες, που είναι το κέντημα, η ραπτική, η περαστή, η υφαντή, η κοπτική, η κολλητική, η διπλωτική και η πλαστική⁶⁶, επιδιώκονταν για να παροτρύνουν τα παιδιά σε

⁶⁵ Βαληνάκης Π. Κυριαζόπουλου, *Νηπιαγωγική*, «Συστήματα και μέθοδοι, σύγχρονες τάσεις και κατευθύνσεις», εκδόσεις Αδελφοί Βλάσης 1977, σελ. 49-72

⁶⁶ Στο ίδιο σελ. 64

δημιουργικές δραστηριότητες που εκφράζουν τις σκέψεις τους και εμπεδώνουν τις γνώσεις που μαθαίνουν.

Παρόλο που ενόσω ζούσε ο Froebel καταπολεμήθηκε για τις ιδέες του και λίγο χρόνο πριν πεθάνει ξεκίνησε η αναγνώριση στην προσφορά, εν τούτοις η Φρεβελιανή μέθοδος διαδόθηκε εκτός από τη Γερμανία σε γειτονικές χώρες, Γαλλία, Αυστρία, Ολλανδία, στην Αγγλία, στις Ηνωμένες Πολιτείες στην Ελλάδα στην Ιταλία.

Η παιδαγωγική του εργασία στηριζόταν στην αυτενέργεια του μαθητή, το σχολείο εργασίας και την παραγωγική μάθηση. Το εκπαιδευτικό σύστημα του Froebel οφείλει κάθε εκπαιδευτικός να το μελετήσει, να εμπνευστεί απ' αυτό και όχι να το ακολουθήσει πιστά. Το πνεύμα του παιδικού κήπου του, εμψυχώνει όλη τη κίνηση του σύγχρονου νηπιαγωγείου.⁶⁷ Οι ιδέες του υιοθετήθηκαν και αναπτύχθηκαν από νεότερους παιδαγωγούς.

Οι Φρεβελιανές δραστηριότητες που γίνονταν κατά την πρωτολειτουργία των νηπιαγωγείων και αναφερόμαστε σε μια περίοδο 115 χρόνια πριν, είναι οι βασικές δραστηριότητες που χρησιμοποιούνται στη σημερινή εκπαίδευση με βάση τα αναλυτικά προγράμματα. Είναι οι δημιουργικές δραστηριότητες που βοηθούν το παιδί να εκφράσει τις σκέψεις του και να εμπεδώσει τις γνώσεις του. Προάγουν τη δημιουργικότητα, τη μαθηματική σκέψη, την κριτική σκέψη, την παρατηρητικότητα, τη συνεργασία. Είναι οι δραστηριότητες στο καθημερινό πρόγραμμα που καλλιεργούν τους μυς των δακτύλων, τις αδρές και λεπτές κινητικές δεξιότητες.

Ευεργέτες των νηπιαγωγείων

Από τα όσα γράφονταν στον τύπο για το πιο πάνω θέμα, διαφάνηκε όπως θα δούμε στην πορεία ότι η λειτουργία των νηπιαγωγείων στηριζόταν ως επί το πλείστο στις κατά τόπους ομάδες που απάρτιζαν την «ένωση Ελληνίδων» και στο πόσο δραστήριες ήταν για να οργανώνουν διάφορες εκδηλώσεις για εξασφάλιση οικονομικών πόρων, στους εκάστοτε ευεργέτες, σε δωρεές της εκκλησίας, σε φορολογίες των κατοίκων και σε κάποιες περιπτώσεις η εκπαιδευτική επιτροπή αναλάμβανε το μισθό της νηπιαγωγού.

⁶⁷ Στο ίδιο, σελ.74

Στα εγκαίνια του νηπιαγωγείου Λεμεσού το 1903⁶⁸, κατά τον αγιασμό , αναφέρθηκαν και εξύμνησαν το ρόλο της ομάδας της Ένωσης Ελληνίδων Κυριών Λεμεσού, που στήριξαν υλικά και ηθικά τις αδερφές νηπιαγωγούς, Κλειώ και Δωροθέα Κυριακού, κατά τις σπουδές τους, αλλά και που συνέβαλαν στην ίδρυση του νέου σχολικού ιδρύματος. Το πιο πάνω Φιλανθρωπικό σωματείο , οργανώθηκε από την ομάδα Ένωσης Ελληνίδων Κυριών, όπως οργάνωσαν αντίστοιχο και στη Λάρνακα. Το ίδιο και για την επόμενη σχολική χρονιά , αποδίδουν ευχαριστίες και επαίνους , στους ευεργέτες του νηπιαγωγείου που χωρίς αυτές, δηλ. την ομάδα της ένωσης των Ελληνίδων, δεν θα ήταν κατορθωτή η λειτουργία του.

Σε δημοσίευση της *Ελευθερίας*⁶⁹, σε ένα αφιέρωμα για τη μεγάλη δασκάλα Πολυξένη Λοϊζιάς που η ζωή της ήταν ένας αδιάκοπος αγώνας για την διαπαιδαγώγηση των Ελληνίδων της Λεμεσού, αναφέρεται στην ίδρυση και λειτουργία της ‘Ένωσης Ελληνίδων Λεμεσού’. Συγκεκριμένα , ενημερώνει πως η ‘ ομάδα της ένωσης των Ελληνίδων’ στην Αθήνα , υπό την προστασία της βασίλισσας Όλγας, όταν σκέφτηκαν να λειτουργήσουν και στη Λεμεσό παρόμοιο σωματείο, αποτάθηκαν στην Πολυξένη Λοϊζιά που δραστηριοποιήθηκε μαζί με την Μελομένη Νεάρχου Ρωσσίδα και πέτυχαν την ίδρυση του το 1898. Μάλιστα η Λοϊζιά της παραχώρησε και την προεδρία, χάριν της καλής συνεργασίας που είχαν , όπως και μετέπειτα με την άλλη πρόεδρο Αγγελική Δ. Φραγκούδη και η δράση της ομάδας ήταν στραμμένη εκεί που έπρεπε να βοηθήσουν. Τη συμβολή της ομάδας ‘ένωση Ελληνίδων Κυριών Λεμεσού’ που πρωτοστάτησαν για την ίδρυση του Α’ νηπιαγωγείου στη Λεμεσό, καθώς και τη φροντίδα την υλική και ηθική για να σπουδάσουν οι αδερφές νηπιαγωγοί Κλειώ και Δωροθέα Κυριακού, παραθέτει σε άρθρο του στις 12/9/2003 ο Γιώργος Γεωργή , με την ευκαιρία των 100 χρόνων από τη λειτουργία του νηπιαγωγείου.⁷⁰

Στο βιβλίο της για την παλιά Σκάλα, η Αγνή Μιχαηλίδου⁷¹ , αναφέρει ότι έφθασαν στη Σκάλα το 1900, μια ομάδα εκλεκτών Αθηναίων κυριών και οργάνωσαν την οργανωμένη φιλανθρωπία στην πόλη. Χάριν στην πρωτοβουλία και φροντίδα αυτών των κυριών ιδρύθηκε και το Α’ νηπιαγωγείο Σκάλας το 1912.

Η λειτουργία του νηπιαγωγείου στη Λευκωσία το 1903 υπό τη διεύθυνση του κ. Χαράλαμπου Μαραθεύτη ,τόσο η οικία που ενοικιάστηκε όσο και η όλη λειτουργία του ήταν υπό την ευθύνη

⁶⁸ *Αλήθεια*, Λεμεσός 13 Σεπτεμβρίου 1903 / 26 Σεπτεμβρίου 1903.

⁶⁹ *Ελευθερία*, Λευκωσία 20 Μαρτίου 1954

⁷⁰ Ο *Φιλελεύθερος*, Λευκωσία 12 Σεπτεμβρίου 2003

⁷¹ Αγνή Μ. Μιχαηλίδη, *Λάρνακα, η παλιά Σκάλα*, Λευκωσία, σ.104

του Μαραθεύτη που ο αρθρογράφος τον χαρακτηρίζει ως κοινοτικό ευεργέτη⁷², την φροντίδα δε την έχει η εθνική επιτροπεία.

Το 1906, σε άρθρο της *Φωνής της Κύπρου*,⁷³ φέρνει ως παράδειγμα την ομάδα της ένωσης Ελληνίδων Κυριών Λεμεσού, που από καιρό δραστηριοποιείται, τη Λάρνακα που έχει κι εκεί οργανωθεί ομάδα με τις κυρίες που νοιάζονται και ευεργετούν όπου παραστεί ανάγκη, την Αμμόχωστο που είχε καταρτίσει παρόμοιο σώμα, ενώ οι κυρίες της Λευκωσίας δεν έκαναν κανένα διάβημα για να λειτουργήσουν και να πρωτοστατήσουν. Παροτρύνει τις κυρίες της Λευκωσίας να παραδειγματιστούν και από την 'Ένωση Ελληνίδων στην Αθήνα', που ανύψωσαν τον Ελληνισμό με αξιόλογες δράσεις υπέρ του έθνους, όπως το διδασκαλείο των Νηπιαγωγών, τα συσσίτια, εράνους για ανακούφιση των πασχόντων και να συγκαλέσουν την πρώτη τους συνέλευση για το καλό και των κατοίκων Λευκωσίας.

Το 1907 καθιερώνεται νομοσχέδιο για τη δημοτική και Μέση εκπαίδευση και τα νηπιαγωγεία θα θεωρούνται ως δημοτικά κατά την πρόνοια του νομοσχεδίου. Θα εκλέγονται επιτροπές με μυστική ψηφοφορία στις οποίες προεδρεύων θα είναι ο διοικητής του διαμερίσματος, ο μητροπολίτης της επαρχίας και τέσσερα μέλη από την ελληνική ορθόδοξη κοινότητα. Η νομική τους ευθύνη είναι η ετήσια λογοδοσία-καταγραφή των εσόδων και εξόδων που θα υπέβαλλαν στο εκπαιδευτικό Συμβούλιο⁷⁴.

Σε μια άλλη ανάρτηση, στις 8/2/1908⁷⁵, αναφέρει ότι η επαρχιακή εκπαιδευτική επιτροπή της Λευκωσίας, συνεδρίασε για να εξεύρει πόρους για να ιδρύσουν νέο παρθεναγωγείο και νηπιαγωγείο. Αποφάσισαν να ετοιμάσουν επιστολή και να την στείλουν να την υπογράψουν οι φορολογούμενοι κάτοικοι, για να δούνε αν συμφωνούν να συνάψουν δάνειο 2,500-3,000 λίρες για ανέγερση των πιο πάνω σχολείων. Εκτιμώντας το έργο των νηπιαγωγείων η επιτροπή, προσπαθούσε να είναι χορηγός σε έπιπλα και διδακτικά όργανα.

Εν τω μεταξύ στην εφημερίδα της κυβέρνησης το 1908⁷⁶ δημοσιευόταν πίνακας με τα ελληνικά σχολεία που έπαιρναν βοήθεια από την κυβέρνηση και τον αριθμό των δασκάλων. Για τα νηπιαγωγεία μόνο ένα ήταν γραμμένο στον πίνακα, στη Λευκωσία με τρεις δασκάλες, ενώ το 1909 επιχορήγησε μόνο δύο νηπιαγωγεία με τέσσερις δασκάλες.

⁷² *Ευαγόρας*, Λευκωσία 2 Οκτωβρίου 1903, 18 Οκτωβρίου 1903

⁷³ *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 16 Δεκεμβρίου 1906/29 Δεκεμβρίου 1906.

⁷⁴ *Ελευθερία*, Λευκωσία 23 Μαρτίου 1907

⁷⁵ *Ελευθερία*, Λευκωσία 8 Φεβρουαρίου 1908

⁷⁶ *Ελευθερία*, Λευκωσία 23 Μαΐου 1908

Σε δημοσίευμα στον *Κυπριακό Φύλαξ* στις 11/7/1909 , στη λογοδοσία της Φυσεντζίδου κατά τις τελικές εξετάσεις στην παρουσία Αρχιεπισκόπου, επιτρόπων του σχολείου, γονέων, μεταξύ άλλων η νηπιαγωγός αναφέρθηκε και στις σπουδές της στο διδασκαλείο των νηπιαγωγών της ‘ένωσης των Ελληνίδων’ και στον διορισμό της από την εκπαιδευτική επιτροπεία, προς την οποία εξέφρασε την ευγνωμοσύνη της. Αναφέρεται όμως και στις ελλείψεις που παρατηρούνται στο νηπιαγωγείο, όπως η εργοδότηση ακόμη μιας νηπιαγωγού αφού λειτουργούν τρεις τάξεις με δύο δασκάλες, στο κτήριο που δεν είναι κατάλληλο για νηπιαγωγείο και στις ελλείψεις βασικών υλικών εξ αιτίας των οποίων δεν οργανώθηκαν συγκεκριμένες δραστηριότητες. Από τη λογοδοσία της Φυσεντζίδου ,φαίνεται η παντελής απουσία της εκκλησίας, στα δρώμενα του νηπιαγωγείου.

Τα εγκαίνια νηπιαγωγείου στη Σκάλα το 1910⁷⁷, υπό τη διεύθυνση των αδερφών Χαραλαμπίδου, οι οποίες αποφοίτησαν από τη σχολή της Αικατερίνης Λασκαρίδου στο διδασκαλείο νηπιαγωγών στην Αθήνα, δημοσιεύονται στην εφημερίδα, ενημερώνοντας ότι αυτό γίνεται κατορθωτό χάριν στην πρωτοβουλία και τις συνεχείς προσπάθειες των αξιότιμων δεσποινίδων της πόλης. Πρόεδρος τους ήταν η Ελένη Φ. Ζαννέτου, σύζυγος του Δημάρχου Φίλιου Ζαννέτου, Ευδοκία Π. Νικολαΐδου, Εσθήρ Ν. Θεμιστοκλέους, Αγγελική Κ.Λυσιώτη, Άννης Σ. Τσολακίδου και Ελένης Α. Τσολακίδου. Μέρος των εκδηλώσεων που έκαναν οι αξιότιμες δεσποινίδες για να εισπράξουν χρήματα, ήταν και η εσπερίδα. Την ίδια εκδήλωση, δηλ. εσπερίδα διοργάνωσαν και το 1911 με διάφορες δραστηριότητες και οι εισπράξεις διατίθεντο εξ ολοκλήρου για το νηπιαγωγείο. Αξίζει να σημειωθεί ότι λογοδοτούσαν και οι επιτροπές για τη χρησιμοποίηση των λεφτών που εισέπραξαν, όπως έκανε και η κ. Ελένη Φ. Ζαννέτου με το τέλος της σχολικής χρονιάς 2011. Από τις αναφορές της φαίνεται ότι συνέβαλλε με τον τρόπο του και ο πανιερώτατος Μητροπολίτης Κιτίου, Μελέτιος και από τις εισπράξεις εκτός από την εσπερίδα βοηθούσαν οικονομικά και ονομαστικά πολίτες της Λάρνακας, όπως ο Κωστής Σάββα που ήταν εγκατεστημένος στην Αίγυπτο και με τη συνδρομή του αγοράστηκε ρουχισμός για τα άπορα παιδιά, εισφορές από τους Μώζερα, Μιτζή, Ιακώβου, Ηρακλέους, αδερφούς Πιερίδου και από τις κυρίες Ελένη Στίνη, Δήμητρα Ηρακλέους, Ελένη Ζαννέτου και απ’ αυτές τις εισπράξεις και τα εισιτήρια πληρωνόταν η νηπιαγωγός που εργοδοτούσαν, όργανα, θρανία ,ενοίκιο.⁷⁸

⁷⁷ *Ελευθερία*, Λευκωσία 22 Οκτωβρίου 1910

⁷⁸ *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 1 Ιουλίου 1911

Σε ευεργέτες των νηπιαγωγείων αναφέρονταν άρθρα των εφημερίδων, όπως και στη συγκεκριμένη ανακοίνωση, όπου πήγαν να αποχαιρετήσουν τη ευεργέτιδα του νηπιαγωγείου Λάρνακας κ. Ευδοκία Π. Νικολαΐδου⁷⁹ που έφευγε για τις Ηνωμένες Πολιτείες με την οικογένειά της, γιατί ήταν από τις πρώτες Κυρίες της Λάρνακας που πρόσφερε την πολύτιμη ευεργετική της δράση για την ίδρυση του νηπιαγωγείου Σκάλας.

Σε δημοσίευμα τις 6/11/1913 στην *πατρίδα* η επιτροπεία των Ελληνικών εκπαιδευτηρίων Λευκωσίας δήλωνε ότι ήταν με μεγάλο κόπο που προσπαθούσε να συντηρήσει και τα τρία της νηπιαγωγεία. Μέσω του Αρχιγραμματέα της, αιτήθηκαν πως έπρεπε να λυθεί άμεσα το οικονομικό ζήτημα και να τεθούν σε καλύτερες βάσεις τα ζητήματα των σχολείων, η δε επιβολή τελών για τις δαπάνες να πληρώνεται εξ ολοκλήρου από τον δημόσιο προϋπολογισμό.

Το 1914⁸⁰ σε εξετάσεις νηπιαγωγείου Λευκωσίας, βλέπουμε και τη εισφορά της εκκλησίας, αφού ο ηγούμενος Κύκκου προσφέρθηκε να πληρώσει όλα τα έξοδα για τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν για τις κατασκευές των παιδιών. Ένας άλλος τρόπος είσπραξης χρημάτων για την κάλυψη των εξόδων νηπιαγωγείου ήταν και η έκδοση λαχείου.

Μεγάλες μορφές της Προσχολικής Εκπαίδευσης:

Φυσιογνωμίες που διαδραμάτισαν ξεχωριστό ρόλο στη λειτουργία των νηπιαγωγείων

Σε αυτό το κεφάλαιο θα αναφερθώ σε προσωπικότητες που συνέβαλαν με τον επαγγελματισμό τους ή με τον εθελοντισμό και τις δραστηριότητες τους στο να διατηρηθεί και να εξαπλωθεί ο θεσμός του νηπιαγωγείου κατά την περίοδο που αναφέρομαι.

Αικατερίνη Λασκαρίδου (1842-1916)

Η Αικατερίνη Λασκαρίδου που γεννήθηκε στη Βιέννη το 1842 και πήρε τη βασική της μόρφωση εκεί, ενώ σπούδασε στην Αθήνα, το Λονδίνο, το Παρίσι και την Κωνσταντινούπολη παιδαγωγικά, κλασική φιλολογία και ιστορία, οφείλεται η εισαγωγή και προαγωγή των νηπιαγωγείων στην Ελλάδα, καθώς και η ίδρυση του διδασκαλείου νηπιαγωγών στην Καλλιθέα, στην Αθήνα. Με τη βοήθεια εκλεκτών Αθηναίων που αποτελούσαν την Ένωση

⁷⁹ *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 2 Μαρτίου 1912

⁸⁰ *Ελευθερία*, Λευκωσία 20 Ιουνίου 1914

Ελληνίδων, ίδρυσαν το 1897 το διδασκαλείο Νηπιαγωγών.⁸¹ Απ' αυτό το διδασκαλείο αποφοίτησαν και οι πρώτες νηπιαγωγοί της Κύπρου, Πολύμνια Φυσεντζίδου, Μαρία Χριστοφίδου, Αικατερίνη Χριστοδούλου.

Η Λασκαρίδου οραματίστηκε ένα εκπαιδευτικό σύστημα που θα βελτίωνε την εκπαίδευση των παιδιών από την προσχολική ηλικία μέχρι το τέλος των γυμνασιακών σπουδών. Το Φρεβελιανό σύστημα εκπαίδευσης το έφερε το 1879, αφού το διδάχτηκε σε ένα από τα ταξίδια της για εκπαίδευση, από μαθήτριά του παιδαγωγού Froebel .Από το 1881-1886, οργάνωσε μια τάξη και εκπαιδεύτηκαν δωρεά 36 νηπιαγωγοί ,που ήταν οι πρώτες που διάδωσαν το Φρεβελιανό σύστημα στην Ελλάδα. Όμως το 1898 αρχίζει να γίνεται συστηματική η εκπαίδευση ,που ιδρύθηκε το διδασκαλείο νηπιαγωγών. Το 1904 αναγνωρίστηκε κι επίσημα από το κράτος , με ένα πρότυπο «νηπιακό κήπο », ενώ το 1908-9 ο αριθμός των νηπιαγωγών του διδασκαλείου έφτασε τις πενήντα.

Οι μαθήτριά της Λασκαρίδου έγιναν περιζήτητες σε όλη την Ελλάδα και εφαρμόζοντας το Φρεβελιανό σύστημα με όλα όσα εξυπακούονται, κατάφεραν να διαδώσουν την Ελληνική γλώσσα και να αναπτερώσουν το εθνικό φρόνημα σε μια δύσκολη εποχή.

Το 1916 η Λασκαρίδου σταμάτησε το εκπαιδευτικό της έργο , ικανοποιημένη για την απήχηση που είχε .Πριν πεθάνει, την ίδια χρονιά, πρόλαβε να δει το Διδασκαλείο της να γίνεται Δημόσιο Εκπαιδευτικό ίδρυμα.⁸²

Πολυξένη Λοϊζιάς

Η Πολυξένη Λοϊζιάς, που αποφοίτησε με άριστα από το Παλλάδιο της Κωνσταντινούπολης-διευθυνόταν από την Κύπρια λόγια Σαπφώ Λεοντιάδα-υπηρέτησε από το 1876-1914 και προήγαγε τα ελληνικά γράμματα και τον αθλητισμό. Σε αφιέρωμα στην *Πατρίς*, στις 28/10/1971,για την παιδαγωγό ,ποιήτρια του περασμένου αιώνα Πολυξένη Λοϊζιάς ,την χαρακτηρίζει ως την πιο φωτισμένη γυναικεία μορφή της Κύπρου. Η Κύπρος την τίμησε σαν πρωτοπόρα στο χώρο της. Στα σαράντα χρόνια της εκπαιδευτικής της δράσης, στις 25/5/1914,έγινε μεγάλος εορτασμός προς τιμή της στη Λεμεσό με εγκωμιαστικές ομιλίες και τιμές. Η ομιλήτρια Αθηνάϊς Λανίτου, τόνισε ότι ήταν η τροφός τόσων γενεών νεολαίας κορασίδων, με πολλή αγάπη και ψηλούς στόχους .Στη συνέχεια της διάλεξης της αναφέρθηκε στην προσφορά της στα κοινά. Όταν η 'ομάδα της Ένωσης Ελληνίδων' στην Αθήνα, υπό την

⁸¹ Βαληνάκης, ο.π.,σελ.231-244

⁸² Στο ίδιο

προστασία της Βασίλισσας Όλγας, σκέφτηκαν να ιδρύσουν και στην Κύπρο παρόμοιο σωματείο, αποτάθηκαν στην Πολυξένη Λοϊζιάς, που δραστηριοποιήθηκε μαζί με την Μελοπομένη Νεάρχου Ρωσσίδα για την ίδρυση του το 1898 και τα κατάφεραν. Η Πολυξένη Λοϊζιάς της παραχώρησε την προεδρία και χάριν στην καλή συνεργασία που είχαν κατεύθυναν την ομάδα να στρέφεται εκεί που έπρεπε.⁸³

Τις αδερφές νηπιαγωγούς Κλειώ και Δωροθέα Κυριακίδου που ήταν μαθήτριες της μεγάλης δασκάλας, πρώτη σκέφτηκε να τις στείλει για εκπαίδευση στην Αθήνα, στη σχολή νηπιαγωγών Λασκαρίδου, για να επιμορφωθούν στο νέο σύστημα εκπαίδευσης του Froebel. Με τις ενέργειες της και όσα μέσα διέθετε πέτυχε να τελειοποιηθούν οι δύο μαθήτριες της, οι οποίες λειτούργησαν το Α' νηπιαγωγείο στην Κύπρο.

Ελένη Χρήστου:

Η Ελένη Χρήστου⁸⁴, που γεννήθηκε στην Κυθραία Λευκωσίας, σπούδασε στο Αρσάκειο Αθηνών 1896-1898 και μαζί με τις άλλες Αρσακειάδες διδασκάλισσες συνέβαλαν στην σωστή στελέχωση της παιδείας της Κύπρου. Το 1898-1901, συνέχισε τις σπουδές της στη σχολή Ecole Normale του Vinet Λωζάννης στα παιδαγωγικά. Όταν επέστρεψε στη Λευκωσία το 1901, ανέλαβε τη διεύθυνση του δημοτικού και ανώτερου Παρθεναγωγείου Φανερωμένης και στη συνέχεια του διδασκαλείου της. Μέχρι το 1936 ήταν διευθύντρια του Παρθεναγωγείου και του Διδασκαλείου. Από το 1938-1944, ίδρυσε και διεύθυνε μαζί με τον γυμνασιάρχη Ιωάννη Ιωαννίδου την παγκύπρια Ακαδημία Θηλέων Λευκωσίας και όταν πέθανε ο Ιωαννίδου ανέλαβε μόνη της τη διεύθυνση μέχρι το 1959. Ανέπτυξε πλούσιο κοινωνικό έργο. Το 1914 ίδρυσε με τη Θεανώ Λιασίδα το σωματείο «Ένωσις Ελληνίδων Κυριών Λευκωσίας», ήταν μέλος του πρώτου δ. σ. της «Πνευματικής Αδελφότης Ελληνίδων Κύπρου», και αργότερα ίδρυσαν με την Πηνελόπη Πελαγία το «Σωματείο Ελληνίδων Κυριών Μάνα». Ήταν εξαιρετική δασκάλα και νοιαζόταν για την μόρφωση των κοριτσιών.

Από το 1901 που ανάλαβε ως διευθύντρια το παρθεναγωγείο της, στη λογοδοσία της κατά το τέλος της σχολικής χρονιάς, όπως και στα επόμενα χρόνια, στην παρουσία επισήμων, δεν έπαυε να τονίζει την ανάγκη ίδρυσης νηπιαγωγείων, όπου τα μικρά παιδιά με ευχάριστο τρόπο θα ετοιμάζονταν για το δημοτικό. Στο νηπιαγωγείο συνέχιζε, καλλιεργείται η φαντασία και η αντίληψη των παιδιών και επιτυγχάνεται η καλλιέργεια των κινητικών δεξιοτήτων. Κι αν

⁸³ *Ελευθερία*, Λευκωσία, 20 Μαρτίου 1954

⁸⁴ Κουδουνάρης ό.π., σ.43-44

ακόμη δεν μπορούσε να δημιουργηθεί νηπιαγωγείο, ας γινόταν έστω και μια τάξη που να προετοιμάζει τα παιδιά για το δημοτικό.⁸⁵

Το 1904 , όταν συμμετείχε στο Α' Ελληνικό Εκπαιδευτικό Συνέδριο στην Αθήνα τόνισε την ανάγκη ίδρυσης νηπιαγωγείων. Το ενδιαφέρον της για την αγωγή των νηπίων την προβλημάτιζε και πρότεινε να προστεθεί ακόμη μία τάξη μετά την Θ' του Παρθεναγωγείου, για να έρθει από το εξωτερικό, ειδική καθηγήτρια των νηπιαγωγικών να εκπαιδεύσει όσες αποφοίτους ενδιαφέρονται για νηπιαγωγική μόρφωση , αντί να μεταβαίνουν οι ίδιες στην Αθήνα για εκπαίδευση.

Χαράλαμπος Μαραθεύτης:

Ο Χαράλαμπος Μαραθεύτης⁸⁶ ,αδερφός του Αρχιεπισκόπου Κυρίλλου Β', γεννήθηκε στον Πρόδρομο το 1862 και φοίτησε στη Λευκωσία στην πεντατάξιο ελληνική σχολή. Το 1881 διορίστηκε ως βοηθός στην σχολή Αγίου Σάββα. Το 1884-86 σπούδασε στην Αθήνα στο διδασκαλείο και όταν επέστρεψε δίδαξε στην ίδια σχολή. Το 1892 διορίστηκε από την κυβέρνηση και δίδαξε στους δασκάλους τη νέα διδασκαλική μέθοδο. Το 1889- 1897 μετέβη στη Γενεύη και συμπλήρωσε τις παιδαγωγικές του σπουδές. Στη συνέχεια δίδαξε και διεύθυνε τις Αστικές σχολές Αγίου Σάββα και Αγίου Αντωνίου, ενώ από το 1911-1923 ήταν διευθυντής και στις δύο. Όταν το 1923 αφυπηρέτησε, προσελήφθηκε στο Παγκύπριο Γυμνάσιο και Διδασκαλείο αρρένων και θηλέων μέχρι το 1929. Με το θάνατο του το 1929 , μεταξύ άλλων άφησε στη διαθήκη του την οικία του να χρησιμοποιηθεί ως νηπιαγωγείο.

Το 1903, στη εφημερίδα *Ευαγόρας*⁸⁷ εξυμνούν την ίδρυση νηπιαγωγείου, Αστικής σχολής ,Παρθεναγωγείου από τον παιδαγωγό κ. Χαράλαμπο Μαραθεύτη και τις πεποιθήσεις του για την αναγκαιότητα και σπουδαιότητα λειτουργίας νηπιαγωγείων. Σε μια άλλη ανάρτηση εφημερίδας⁸⁸ , αναφέρεται για τις σπουδές του Μαραθεύτη στα καλύτερα Παιδαγωγικά κέντρα της Ελβετίας της Γερμανίας της Γαλλίας όπου στη συνέχεια έφερε και το θεσμό του νηπιαγωγείου στην Κύπρο.

Ελένη Φ. Ζαννέτου

⁸⁵ *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 29 Ιουνίου 1903/12 Ιουλίου 1903, 9 Ιουλίου 1904/22 Ιουλίου 1904.

⁸⁶ Μυριανθόπουλου, ο.π.σελ.202

⁸⁷ *Ευαγόρας*, Λευκωσία, 2 Οκτωβρίου 1903, 18 Οκτωβρίου 1903

⁸⁸ *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία, 14 Ιουνίου 1908

Σύζυγος του Φίλιου Ζαννέτου, που γεννήθηκε στη Λακωνία το 1863 και αφού σπούδασε ιατρική στην Αθήνα εγκαταστάθηκε στη Λάρνακα το 1888. Αναδείχτηκε σαν μια μεγάλη προσωπικότητα ,αφού εκλέγηκε για δύο φορές βουλευτής και δήμαρχος Λάρνακας.⁸⁹

Η Ελένη Ζαννέτου , μια δραστήρια φυσιογνομία, εργάστηκε με ζήλο δίνοντας το παράδειγμα σε κάθε πνευματική κίνηση. Στο βιβλίο της για την Λάρνακα,, η Αγνή Μιχαηλίδου⁹⁰ , ανάμεσα στις διαλεκτές γυναίκες που αναφέρεται ότι επέδρασαν ευεργετικά ως μέλη της κοινωνίας ήταν κι η Ζαννέτου. Διοργάνωνε τακτικά στο σπίτι της φιλολογικά απογεύματα , που βοηθούσαν τους φιλομαθείς να αναπτύξουν τις γνώσεις τους. Το πρώτο νηπιαγωγείο της Σκάλας που ιδρύθηκε το 1910, ήταν με πρωτοβουλία της Ζαννέτου και πολλών κυριών που οργανώθηκαν στην Πόλη μετά από παρότρυνση των ‘Ελληνίδων κυριών’ της Αθήνας. Το νηπιαγωγείο στεγάστηκε στο σπίτι του Καρόλου Δάνδολου και οι πρώτες νηπιαγωγοί ήταν οι αδελφές Χαραλαμπίδου. Το *Νέον Έθνος* σε άρθρο του ονομάζει την Ζαννέτου ως την ψυχή του ιδρύματος χάριν του οποίου συνεχίζει τη λειτουργία του το νηπιαγωγείο Σκάλας υπό τη διεύθυνση των αδερφών Χαραλαμπίδου και υπό την προστασία των φιλόμουσων όπως τις χαρακτηρίζει και προοδευτικών Δεσποινών.⁹¹ Διετέλεσε πρόεδρος της φιλόπτωχου αδελφότητας Ελληνίδων Λάρνακας και μέχρι το 1921 συνέχισε να έχει αυτό το αξίωμα. Με το άκουσμα του θανάτου του συζύγου της στην Αθήνα το 1933, πένθησε ολόκληρη η πόλη και τηρήθηκαν μέτρα εις ένδειξη πένθους. Η ίδια απεβίωσε το 1939 και άφησε όλη την περιουσία της για τον Ελληνικό στόλο.⁹²

Κλειώ και Δωροθέα Κυριακίδου

Οι αδερφές Κλειώ και Δωροθέα Κυριακού ,απόφοιτες του παρθεναγωγείου, στάλθηκαν από την Πολυξένη Λοϊζιάς και την ομάδα ‘κυριών της ένωσης Ελληνίδων Λεμεσού’ στην σχολή της Λασκαρίδου στην Αθήνα , στο Διδασκαλείο Νηπιαγωγών,για να εκπαιδευτούν με το Φρεβελιανό σύστημα. Σε άρθρο του ο Γιώργος Γεωργή με την ευκαιρία των εκατό χρόνων από την ίδρυση του νηπιαγωγείου, αναφέρει ότι αυτές λειτούργησαν το πρώτο νηπιαγωγείο στη Λεμεσό, που στεγάστηκε στην οικία Φουκλή στην οδό Ριχάρδου και γίνονταν δεκτά αγόρια και κορίτσια, από 3-7 χρονών. Παραθέτει απόσπασμα από την εφημερίδα Αλήθεια του 1903,στο οποίο ο αρθρογράφος δήλωνε πεπεισμένος ότι οι δύο αδερφές νηπιαγωγοί θα ανταποκρίνονταν στις προσδοκίες των εμπλεκομένων για την καλλιέργεια των μικρών παιδιών

⁸⁹ Πέτρος Παπαπολυβίου, «Φίλιος Ζαννέτος, 1863-1933» *Ο Φιλελεύθερος* ,2 Ιουνίου 2013

⁹⁰ Μιχαηλίδου, ο.π., σελ.94-104

⁹¹ *Νέον Έθνος* ,Λάρνακα 28 Ιουνίου 1913

⁹² *Ανεξάρτητος*, Λευκωσία 8 Δεκεμβρίου 1939

και ότι το νηπιαγωγείο θα συμπληρώσει την έλλειψη που υπήρχε ως τότε στην εκπαίδευση.⁹³ Συνέχισαν να λειτουργούν το νηπιαγωγείο ως το 1908 και μετά έκλεισε λόγω έλλειψης οικονομικών πόρων.

Το 1915 ξαναλειτούργησε με την Κλειώ, στο νέο κτήριο παρά το παρθεναγωγείο με δαπάνες του Γενέθλιου Μιτέλλα. Όταν το 1923 καθιερώθηκε ο θεσμός των νηπιαγωγείων και ιδρύθηκαν σε όλες τις πόλεις και σε μερικά χωριά, ιδρύθηκε και δεύτερο στη Λεμεσό, υπό τη διεύθυνση της Δωροθέας.⁹⁴Κλειώ και Δωροθέα συνέχισαν να διευθύνουν τα πιο πάνω νηπιαγωγεία μέχρι το 1929, που η Δωροθέα αποσύρθηκε.

Η Δωροθέα νυμφεύτηκε με τον Ηλία Ηλιάδου το 1909, στην εκκλησία Αγίας Νάπας.⁹⁵

Η Κλειώ ανέλαβε τη διεύθυνση του νηπιαγωγείου της ιδιωτικής σχολής το 1942, διορισμός που χαροποίησε τους αναγνώστες αφού ήδη ήταν γνωστή για την υπηρεσία της.⁹⁶ Απεβίωσε και κηδεύτηκε στη Λεμεσό το 1971, και στην αγγελία του θανάτου της αναφερόταν πόσο πρόσφερε σαν νηπιαγωγός στην Κυπριακή παιδεία.

Πολύμνια Φυσεντζίδου

Ξεχωριστή προσωπικότητα στα δρώμενα των σχολείων, που στην αρχή εξασκούσε το επάγγελμα της δασκάλας και στη συνέχεια σπούδασε νηπιαγωγός στη σχολή Αικατερίνης Λασκαρίδου με άριστα, παρακολουθώντας το Φρεβελιανό σύστημα εκπαίδευσης. Όπως εξήγησε η ίδια σε λογοδοσία της στις εξετάσεις του νηπιαγωγείου⁹⁷ σε πλήθος κόσμου ανάμεσα τους και ο Αρχιεπίσκοπος, η μόρφωση και ανάπτυξη των παιδιών πρέπει να ξεκινά από την νηπιακή ηλικία. Το όνομα της συνδέεται με τα πρώτα νηπιαγωγεία της Λευκωσίας, αφού διετέλεσε διευθύντρια από το 1908 και για αρκετά συνεχόμενα χρόνια. Ο λόγος της στις τελικές εξετάσεις των νηπιαγωγείων που διεύθυνε καθώς και τα αποτελέσματα που έφερναν τα παιδιά και η αναφορά της στο Φρεβελιανό σύστημα που εφάρμοζε και που φρόντιζε να παρακολουθεί συχνά στην Αθήνα την καθιστούσαν αξιοσέβαστη και επιμελέστατη.

⁹³ Ο Φιλελεύθερος, Λευκωσία, 12 Σεπτεμβρίου 2003

⁹⁴ Μυριανθόπουλου, ό. π., σ.264.

⁹⁵ Αλήθεια, Λεμεσός 11 Σεπτεμβρίου 1909/ 24 Σεπτεμβρίου 1909.

⁹⁶ Χρόνος, Λεμεσός 17 Οκτωβρίου 1942

⁹⁷ Κυπριακός Φύλαξ, Λευκωσία, 11 Ιουλίου 1909

Γνωστή για την μεθοδικότητα την μεταδοτικότητα και την αποτελεσματικότητα της, στο άκουσμα της είδησης ότι πιθανολογείται να δουλέψει στο παρθενγωγείο Λάρνακας την περίοδο που εξασκούσε το επάγγελμα της δασκάλας, ο αρθρογράφος της *Φωνή της Κύπρου*⁹⁸εξέφρασε την ευαρέσκεια και ενθουσιασμό της κοινότητας Λάρνακας.

Το 1927 σε ανακοίνωση της ίδιας εφημερίδας⁹⁹, γνωστοποιούσε στο κοινό της Λευκωσίας ότι η Φυσεντζίδου ίδρυσε ιδιωτικό νηπιαγωγείο έξω από τη Λευκωσία και κοντά στο δάσος.

Εύστοχα με επιστολή του στον *Αγώνα*¹⁰⁰, ο Γιάννης Ρωσσίδης εκφράζει την απορία γιατί το όνομα της Φυσεντζίδου δεν συγκαταλέγεται στον κατάλογο των πνευματικών μητέρων της Κύπρου,- οργάνωση από τα γυναικεία σωματεία της Λευκωσίας, για να τιμήσουν τις πνευματικές μητέρες ,στη γιορτή της μητέρας- αφού από νεαρή ηλικία και για σχεδόν μισό αιώνα εργαζόταν για τη μόρφωση των ελληνοπαίδων.

Θεανώ και Αλεξάνδρα Χαραλαμπίδου

Το 1909 έφτασαν από την Αθήνα οι άριστες νηπιαγωγοί, αδερφές Θεανώ και Αλεξάνδρα Χαραλαμπίδου που είχαν σταλεί για εκπαίδευση στη σχολή της Αικατερίνης Λασκαρίδου, σύμφωνα με το Φρεβελιανό σύστημα εκπαίδευσης,από την ομάδα ‘ένωση Ελληνίδων κυριών Σκάλας’.¹⁰¹ Οι δύο αδερφές εργοδοτήθηκαν στο νηπιαγωγείο Σκάλας από την ένωση Ελληνίδων κυριών. Η Θεανώ γνωστοποιούσε στην εφημερίδα ότι παρέδιδε μαθήματα κατοίκων για παιδιά 4-8, σύμφωνα με το Φρεβελιανό σύστημα εκπαίδευσης. Η ίδια νηπιαγωγός , στις τελικές εξετάσεις του νηπιαγωγείου, στη λογοδοσία της προς τους γονείς ανέπτυξε όσα έπρεπε να γνωρίζουν για τη νηπιακή εκπαίδευση .Συνέχιζαν να διευθύνουν το νηπιαγωγείο Σκάλας οι δύο αδερφές για τα επόμενα χρόνια. Σε δημοσίευμα της η ίδια εφημερίδα , στις 22/9/1923, αναφέρει ότι το εκπαιδευτικό συμβούλιο ανάμεσα στους διορισμούς για το προσωπικό των σχολείων, αναφέρει το διορισμό των αδερφών Χαραλαμπίδου στη Λάρνακα.

⁹⁸ *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 26 Αυγούστου 1892/8 Σεπτεμβρίου 1892.

⁹⁹ *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 2 Οκτωβρίου 1927/ 15 Οκτωβρίου 1927 .

¹⁰⁰ *Αγών* , Λευκωσία 25 Απριλίου 1970

¹⁰¹ *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 7 Αυγούστου 1909

Συμπεράσματα:

Καταληκτικά, θα αναφερθώ σε κάποια σημεία που θεωρώ ότι συνέβαλαν για την υποβαθμισμένη εκπαίδευση των νηπίων κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας 1878- 1914.

Σίγουρα η διαφορά υπήρξε εμφανής από την περίοδο της Τουρκοκρατίας που δεν δινόταν καμιά βοήθεια στα Ελληνικά σχολεία και στην ανάληψη του νησιού από τους Άγγλους που νοιάστηκαν να προσφέρουν οικονομική βοήθεια στα σχολεία και να συμβάλουν στην πρόοδο της εκπαίδευσης του τόπου, επιβάλλοντας τους δικούς τους όρους για την θεσμοθέτηση της λειτουργίας των σχολείων.¹⁰² Παρόλα αυτά ,η προσχολική εκπαίδευση δεν απασχόλησε ιδιαίτερα το Βρετανικό καθεστώς, τουλάχιστο για την περίοδο μέχρι το 1914, αλλά παρέμενε σε εισηγήσεις των εμπειρογνώμων για τα καλώς έχοντα αν θα λειτουργούσαν νηπιαγωγεία. Η λειτουργία των λίγων νηπιαγωγείων οφειλόταν καθαρά στη συμβολή των γυναικείων Σωματείων Ελληνίδων Κυριών που δραστηριοποιούνταν με φιλανθρωπικές εκδηλώσεις, εράνους, εσπερίδες, εξασφάλιση δωρεών για να εξεύρουν οικονομικούς πόρους για τη συντήρηση των νηπιαγωγείων, ακόμη και για την εκπαίδευση των νηπιαγωγών. Σημαντική ήταν και η συμβολή της εκκλησίας με συμμετοχή του ανώτερου κλήρου στις διάφορες εκδηλώσεις των νηπιαγωγείων, χωρίς όμως να είναι κύριοι χορηγοί. Με ενέργειες των

¹⁰² Περσιάνη, Πολυβίου, ό. π., σ.43

Μητροπολιτών και με την παρακίνηση τους στο λαό, εξασφαλιζόνταν χορηγίες για τη λειτουργία των νηπιαγωγείων.

Επιπρόσθετα ,διαφάνηκε ότι δεν δινόταν η απαραίτητη σημασία που έπρεπε στα παιδιά νηπιακής ηλικίας. Οι περισσότεροι γονείς δεν είχαν την οικονομική ευχέρεια να στέλνουν τα παιδιά τους σε νηπιαγωγείο, αφού η κυβέρνηση δεν ήταν αρωγός και προτιμούσαν να αφήνουν τα νήπια σπίτι.

Δεν συνειδητοποιούσαν τους κινδύνους που ελλόχευε η φοίτηση των μικρών παιδιών μαζί με τα μεγάλα παιδιά του δημοτικού σχολείου. Η καταπόνηση να επαναλαμβάνουν όσα τους έλεγαν τα μεγαλύτερα παιδιά, χωρίς καμιά σημασία για τα ίδια, δημιουργούσε ανεπιθύμητες καταστάσεις.

Διαχρονικά ,η προσχολική εκπαίδευση ήταν ο τελευταίος τροχός της άμαξας της εκπαίδευσης, ιδιαίτερα πριν εφαρμοστεί η νομοθεσία για υποχρεωτική φοίτηση των παιδιών προσχολικής ηλικίας(2004)Από την άλλη τους γονείς ως επί το πλείστο ,τους ενδιαφέρει κυρίως να ξέρουν τα παιδιά τους να γράφουν και να διαβάζουν. Τα τελευταία χρόνια , μέσα από τα σεμινάρια και τις επιμορφώσεις προς τους γονείς και με το άνοιγμα του σχολείου προς την κοινωνία έχει εξυψωθεί και αναβαθμιστεί η εκτίμηση για το έργο και τη προσφορά των νηπιαγωγείων.

Χρονολόγιο λειτουργίας νηπιαγωγείων:

1903

Λειτουργεί το Α΄ νηπιαγωγείο στη Λεμεσό, το Σεπτέμβρη, από τις αδερφές Κλειώ και Δωροθέα Κυριακού, με πρωτοβουλία της ομάδας Έλληνίδων Κυριών Λεμεσού, που στεγάστηκε στην οικία Φουκλή στην οδό Ριχάρδου και γίνονταν δεκτά αγόρια και κορίτσια, από 3-7 χρονών.

1903

Τον Οκτώβρη, λειτουργεί στη Λευκωσία νηπιαγωγείο, σε σπίτι μεγάλο στην Αγίου Αντωνίου, με παιδαγωγό υπό την διεύθυνση του μεγάλου παιδαγωγού κ. Χαράλαμπου Μαραθεύτη. Ωράριο από τις 9π.μ-4μ.μ

1906

Ξεκινά η λειτουργία νηπιαγωγείου με δύο νηπιαγωγούς, στο χώρο του Παρθεναγωγείου.

1908

Λειτουργία δύο νηπιαγωγείων στη Λευκωσία, στην Τρυπιώτου και στην Χρυσιλιώτισσα.

1909

Συνεχίζουν τη λειτουργία τους τα δύο νηπιαγωγεία.

1910

Ιδρύθηκε το Α΄ νηπιαγωγείο στη Σκάλα από την ‘ομάδα Ελληνίδων Κυριών Σκάλας’ με νηπιαγωγούς τις αδερφές Χαραλαμπίδου και στεγάστηκε στο σπίτι του Καρόλου Δάνδολου.

1911

Λειτουργούν 3 νηπιαγωγεία στη Λευκωσία, το νηπιαγωγείο Φανερωμένης, του Αγίου Αντωνίου και του Αγίου Κασσιανού.

1912

Κινδυνεύει να κλείσει το νηπιαγωγείο Σκάλας εξ αιτίας οικονομικών δυσκολιών που αντιμετωπίζει.

1914

Εγκρίνεται η λειτουργία νηπιαγωγείου στο Βαρώσι.

Πηγές:

Πρωτογενείς πηγές :

- *Αγών*, Λευκωσία, 1970 .
- *Αλήθεια*, Λεμεσός, 1898,1903,1904,1909 .
- *Ανεξάρτητος Λευκωσία*, 1939 .
- *Ελευθερία*, Λευκωσία, 1907,1908,1910,1912,1913,1914,1954.
- *Ευαγόρας*, Λευκωσία, 1903.
- *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία, 1906,1908,1909,1911,1912,1914.
- *Κύπρος*, Λευκωσία,1905 .
- *Νέον Έθνος*, Λάρνακα, 1907,1909, 1910, 1911,1912,1913.
- *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα,1879.
- *Πατρίς*, Λευκωσία,1911,1913.
- *Σάλπιγξ*, Λεμεσός, 1888, 1905.
- *ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία, 2003
- *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία,1892,1903,1904,1906,1908,1912,1914,1927.
- *Χρόνος*, ,Λεμεσός, 1942.

Δευτερογενείς πηγές :

Βιβλιογραφία:

- Katsioloudi Antouanetta, *The development of pre-school education in Cyprus and the role of the nursery school teacher during free –activities*, Newcastle 1982-1983
- Talbot, J.E. and Cape, F.W. *Report of education in Cyprus 1913*, London 1914, σελ.5- 47
- Γεωργή Γιώργος, «το πρώτο μικτό» Φιλελεύθερος, Λευκωσία,12 Σεπτεμβρίου 2003
- Ζαννέτος Φίλιος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου από της αγγλικής κατοχής μέχρι σήμερα*, τόμος Α' ,εν Λάρνακι 1910”
- Θεοφιλίδης Χρήστος , *Η προσχολική αγωγή στην Κύπρο. Από τη φιλανθρωπική προσφορά στη νομοθετημένη προσχολική εκπαίδευση*, Λευκωσία 2010.
- Ιεροκηπιώτης Γ. Κώστας ,*η Ελληνική εκπαίδευση στην επαρχία Πάφου (1876-1960)*, Συμβολή στην ιστορία της εκπαίδευσης της Κύπρου, πολιτιστικές υπηρεσίες υπουργείου Παιδείας και πολιτισμού, Λευκωσία 2004
- Κουδουνάρης Λ. Αριστείδης ,*Η συμβολή του Αρσάκειου εις την Παιδείαν της Κύπρου*, Λευκωσία 2014.
- Κουδουνάρης Λ. Αριστείδης ,*Βιογραφικόν λεξικόν Κυπρίων 1800-1920*, Λευκωσία 1989⁷

- Κυριαζόπουλου Βαληνάκης, *Νηπιαγωγική, Συστήματα και μέθοδοι, σύγχρονες τάσεις και κατευθύνσεις*, εκδόσεις Αδελφοί Βλάσση 1977.
- Μιχαηλίδη Μ. Αγνή , *Λάρνακα ,η παλιά Σκάλα*, Λευκωσία 1983.
- Μιχαηλίδου Μαρία , *Ιστορία της προσχολικής –προδημοτικής Εκπαίδευσης στην Κύπρο*, εκδόσεις Ηλία Επιφανίου , Κύπρος 2020.
- Μυριανθόπουλου Ι. Κλεόβουλου, *Η παιδεία εν Κύπρω επί Αγγλοκρατίας 1878-1946*, Λεμεσός 1946 .
- Παπαδημητρίου Πολυξένη , *Γυναικεία εκπαίδευση στην Ελληνοκυπριακή κοινότητα κατά τη διάρκεια της Βρετανικής κυριαρχίας στην Κύπρο (Εκπαιδευτήρια θηλέων Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και η εκπαίδευση των διδασκαλισσών κατά την περίοδο 1903-1937)*, διατριβή κατατεθειμένη στο Τμήμα Ιστορίας, Πολιτικής και Διεθνών Σπουδών του Πανεπιστημίου Νεάπολης , Πάφος 2021.
- Περσιάνης Παναγιώτης , Πολυβίου Πολύβιος , *Ιστορία της εκπαίδευσης στην Κύπρο, κείμενα και πηγές*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου, τομέας εκπαιδευτικής τεκμηρίωσης, Λευκωσία 1992.
- Πολυδώρου Π. Ανδρέα, *Η ανάπτυξη της Δημοτικής Εκπαίδευσης στην Κύπρο 1830-1994*, Λευκωσία 1995.
- Πυλαρινού Θεοδόση ,Παρασκευά- Χατζηκώστα Γιώτα, *Πολυξένης Λοϊζιάδος , Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών*, Λευκωσία 2011.